

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії Центральної та Східної Європи і
спеціальних галузей історичної науки

**ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО
(БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

Український фактор у польсько-більшовицькій війні 1919 – 1920 рр.

Виконала:

студентка IV курсу, ІА-41з групи
Спеціальності

В9 «Історія та археологія»

(шифр і назва спеціальності)

Молдавчук Наталія Василівна

(прізвище та ініціали студентки)

Керівник: проф. Комар В. Л.

(прізвище та ініціали)

Рецензент: доц. Вітенко М. Д.

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	3
Вступ.....	4
Розділ 1. Формування польсько-українських відносин у ході війни.....	12
Розділ 2. Варшавська угода між Польщею та УНР і Київський похід.....	28
Розділ 3. Утворення Галицької соціалістичної радянської республіки.....	44
Висновки.....	61
Список використаних джерел.....	63

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВКП (б) – Всеросійська комуністична партія (більшовиків).

ВП – Військо польське.

ВПС – польські військово-повітряні сили.

ВЧК – Всеросійська надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією та саботажем.

Галоргком – Галицький організаційний комітет.

Галревком – Галицький революційний комітет.

Галицька СРР – Галицька соціалістична радянська республіка.

ЗО УНР – Західна область Української Народної Республіки.

ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка.

Комінтерн – Третій робітничий інтернаціонал.

Конармия (1-а Кінна армія С. Будьонного) – вище оперативне об'єднання кавалерії РСЧА.

КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України.

КПБ – Комуністична партія Білорусії.

КПСГ – Комуністична партія Східної Галичини.

ПОВ – Польська організація військова.

ПРСР – Польська радянська соціалістична республіка

РСФСР – Російська радянська федеративна соціалістична республіка.

РСЧА – Робітничо-селянська Червона армія.

СДКПіЛ – Соціал-демократична партія Королівства польського і Литви.

УГА – Українська галицька армія.

УНР – Українська народна республіка.

УСРР – Українська соціалістична радянська республіка.

УСС – Українські січові стрільці.

ЦК – Центральний комітет.

ЦР – Центральна рада.

ЧА – Червона армія.

ВСТУП

Актуальність теми. Польсько-більшовицька війна 1919–1920 рр., яка відбулася більше століття тому, була екзистенціальним протистоянням заходу і сходу. Європа відчувала загрозу з боку більшовицької Росії й тому ця війна поставила її на грань цивілізаційного виживання. Форпостом в обороні європейської цивілізації постала Польща, яка спиралася на підтримку західних держав, зокрема Англії і Франції. У цьому протистоянні двох світів Україна опинилася перед вибором цивілізаційного шляху розвитку. Кожен із учасників конфлікту, який в основному відбувався на українських землях, намагався заручитися підтримкою українців й розширити кордони своїх держав за рахунок приєднання України. Тому український фактор став основним у польсько-українській війні, від якого значною мірою залежали перемога або поразка. Минуло вже сто років від цих подій, але цивілізаційне протистояння між заходом і сходом триває й сучасна Україна змагається в протистоянні з РФ. Тому політична актуальність теми є безперечною. А зрозуміння уроків польсько-більшовицької війни 1919–1920 рр. допоможуть краще зорієнтуватися у міжнародній ситуації на сучасному етапі. Зважаючи на недостатнє відображення згаданої теми в історичній літературі, ця тема має також наукову актуальність.

Об'єктом дослідження виступають події польсько-більшовицької війни 1919–1920 рр., яка, в основному, відбувалася на українських землях.

Предметом дослідження є український фактор, який зіграв важливу роль у ході протистояння Польщі та більшовицької Росії.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1919–1920 рр. Нижня межа 1919 р. – це початок польсько-більшовицької війни. Верхня межа – це завершення військових дій армії УНР проти більшовиків та її перехід на територію свого недавнього союзника – Польщі.

Мета дослідження – провести комплексний аналіз впливу українського фактору на перебіг військового протистояння Польщі та більшовицької Росії. У відповідності до мети визначено такі завдання:

- розкрити характер польсько-українських відносин в 1919 р.;

- показати переговорний процес дипломатичних місій УНР і влади Польщі;
- розкрити суть і значення Варшавської угоди 1920 р.;
- з'ясувати перебіг та результати Київського походу 1920 р.;
- охарактеризувати процес утворення Галицької соціалістичної радянської республіки (Галицької СРР);
- виявити здобутки і прорахунки в організації Галицької СРР.

Методологічною основою дослідження є принципи історизму, об'єктивності, багатофакторності, які дозволяють вивчати складні суспільні явища, конкретні події і факти в їх динаміці. При написанні роботи авторка використовувала загальнонаукові методи: проблемно-хронологічний та порівняльно-історичний.

Джерельна база дослідження. Джерельну базу дипломної роботи склали в основному опубліковані документи та матеріали і спогади діячів досліджуваного періоду.

У дипломній роботі використано документи і матеріали, а також документальна спадщина безпосередніх учасників описуваних подій, які в українській історіографії окреслені як визвольні національно-визвольні змагання 20-х років ХХ ст. Серед них на першому місці літописна спадщина Симона Петлюри (1879–1926 рр.) – визначного українського державного, військового та політичного діяча, Голови Директорії УНР в 1919–1920 рр., Головного Отамана військ УНР. С. Петлюра разом з Ю. Пілсудським підписав Варшавську угоду 1920 р., яка відкрила шлях польсько-українського Київського походу, а згодом уможливила більшовицьку окупацію України і створення Галицької соціалістичної радянської республіки (ГСРР). Він як один із символів боротьби за українську державність, який очолював боротьбу проти більшовицької агресії, був убитий у Парижі в 1926 р. внаслідок спланованої операції. С. Петлюра був дійовою особою і одночасно учасником описаних у дипломній роботі подій, тому його спадщина є для нас неоціненним документальним джерелом і базою окремих розділів дослідження. У роботі використано його статті, листи документи, зокрема й під назвою «Народе Український» [7, 8, 9].

Значну увагу у контексті згаданого дослідження привертає передрук тексту «Варшавського договору між поляками і Симоном Петлюрою: від 21 квітня 1920 року», здійсненим Сергієм Шелухіним у Празі у видавництвах «Нова Україна» та «Знання» в 1946 р. С. П. Шелухін (1864–1938 рр.) – український вчений, видатний юрист, історик, дипломат, громадський і політичний діяч – увійшов в історію також як член Української Центральної Ради, генеральний суддя УНР, міністр судових справ в уряді В. Голубовича, Голова української делегації на мирних переговорах з РСФРР у червні 1918 р., член української делегації на мирних переговорах в Парижі 1919 р. Текст Варшавської угоди з коментарями безпосереднього учасника описуваних подій С. Шелухіна стали підставою для написання першого і другого розділів дипломної роботи [13].

Олександр Сергійович Доценко (1897–1941 рр.) також був безпосереднім учасником подій визвольних змагань 1917–1920 рр. і залишив після себе «Матеріали й документи до історії української революції. 1917–1923 рр.» [3]. О. Доценко український військовий діяч, історик визвольних змагань, публіцист, підполковник армії УНР. Він у 1919–1922 рр. був у військовому званні осавула ад'ютантом Головного отамана С. Петлюри. Його свідчення проливають світло на перебіг польсько-більшовицької війни та ролі в ній українського фактору.

У дослідженні використано документи радянського періоду, в яких тенденційно з класових позицій відображено боротьбу трудящих Східної Галичини проти іноземних поневолювачів – польських панів та їх прислужників української буржуазії й поміщиків. Підбір документів у збірнику здійснено тенденційно з врахуванням марксистсько-ленінської методології в оцінці подій і явищ минулого, однак окремі документи проливають світло на окремі епізоди й перебіг польсько-радянської війни 1919–1920 рр. [11].

У період незалежної України з'явилися друком збірники документів, у яких відображено події польсько-більшовицької війни 1919–1920 рр. Зокрема Іван Білас надрукував збірку документів і матеріалів про репресивно-каральну систему в Україні 1917–1953 рр., зокрема її суспільно-політичний та історико-

правовий аналіз, що вийшла друком в Києві в 1994 р. [1]. У той же період з'явилися друком збірники документів і матеріалів, у якому відображені національні відносини в минулому й сучасній Україні [5, 6].

Велика робота в підготовці збірників документів і матеріалів досліджуваного періоду проведена в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника. Враховуючи місцеву специфіку більшість документів присвячена історії Прикарпаття зазначеного періоду. Серед них документи і матеріали в збірнику під загальною назвою «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 р. [4].

Наступний збірник документів і матеріалів під назвою Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: Документи і матеріали. Том 1. Книга 1: (1919–1929) / Відп. ред. М. Кугутяк; Упорядн.: М. Вітенко, Т. Галицька-Дідух, І. Гурак, О. Жерноклесь, О. Карпенко, М. Кугутяк, А. Міщук, Г. Пославська, Т. Ходак. Учасники цього непересічного видання : Івано-Франківська обласна державна адміністрація; Івано-Франківська обласна рада; Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника; Інститут історії і політології; Державний архів Івано-Франківської області; Науково-дослідний інститут історії, етнології і археології Карпат; Науковий центр дослідження українського національно-визвольного руху Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника та інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України. Збірник був виданий у Івано-Франківську в 2012 р. [10].

Значна кількість збірників документів були надруковані в діаспорі. Насамперед маємо на увазі статті й матеріали Державного Центру (ДЦ) Української Народної Республіки (УНР) в екзилі, що вийшли друком Філадельфії-Києві-Вашингтоні в 1993 р. [2], а також збірник під назвою «Українська революція. Нью-Йорк. 1984» [12].

Спогади діячів досліджуваного періоду також займають важливе місце в дипломній роботі, зокрема Д. Дорошенка [35], І. Мазепи [68], О. Удовиченка [70], О. Шульгина [83]. Переважна більшість з них була надрукована у діаспорі. Окрім того в за кордоном були надруковані твори українських

філософів, істориків і політиків, які також використані в роботі, зокрема, І. Кедріна-Рудницького [44], В. Липинського [65] та І. Нагаєвського [69].

У Республіці Польща зі зрозумілих причини не згасає інтерес до польсько-більшовицької війни та її наслідків. Ці темі присвячені збірники документів, зокрема ті, що вийшли в Польському інституті міжнародних відносин під назвою «Польські дипломатичні документи за червень – грудень 1919 р.» [16]. Зберігають своє значення для дослідження згаданої теми документи і матеріали, які зібрав К. Куманецький під назвою «Відбудова польської державності» [14]. Також ми використали документи польською мовою у збірниках під назвою «Створення II Речі Посполитої» [17] та «Друга Річпосполита» [18].

Значна кількість документального матеріалу почерпнута нами з інтернет ресурсів. Тут зокрема у вільному доступі розміщені матеріали Першого 1921 р. загального перепису населення Речі Посполитої [15]. Матеріали переписів, зокрема першого, дуже інформативні оскільки відображають національний і соціальний склад населення, без розуміння якого неможливо було зрозуміти наслідки польсько-більшовицької війни для демографічного стану населення міжвоєнної Польщі.

Загалом, слід відзначити, що різнопланова джерельна база, зокрема міждержавні договори, документи, матеріали, листування, спогади, дані статистики дозволила на належному місці розкрити поставлені в роботі завдання й виконати поставлену в дипломній роботі мету.

Стан наукової розробки теми. Описані в роботі події знайшли відображення в радянській історіографії. Імперіалістична інтервенція на Україні в 1918–1920 рр. і встановлення Радянської влади у Східній Галичині в 1920 р. стали предметом дослідження О. Карпенка [40, 41]. Він вважав захоплення влади українцями у Львові в 1918 р. національно-демократичною революцією на західноукраїнських землях [42], а організатором загарбання західноукраїнських земель вважав міжнародний імперіалізм [43]. Подібними до оцінки подій і явищ минулого з класових позицій і боротьби трудящих мас проти іноземного імперіалізму стали праці І. Кулика [61], Д. Сташевського [79]

та Р. Симоненка [73]. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення відображена в праці Ю. Сливка [74, 75].

Проголошення незалежної України в 1991 р. розширило можливості для істориків, у яких з'явилися більші можливості методологічного плюралізму у висвітленні подій минулого. З'явилися перші праці зокрема С. Кульчицького присвячені проблемі кордону кордону між Україною й Польщею в радянській політиці 1919–1921 рр. [62]. З'явилися також праці інших провідних українських істориків, які зверталися до тематики польсько-більшовицької війни та місця в ній українського питання, зокрема Л. Зашкільняка [37, 57], зокрема й у співавторстві з С. Макарчуком та А. Чубінським [75]; В. Солдатенка [77].

З цього періоду неможливо обійти увагу фундаментальну працю М. Р. Литвина на тему українсько-польської війни 1918–1919 рр. [63]. Він також розкрив польсько-український військовий політичний діалог 1918–1920 рр. й показав його від збройного конфлікту в Галичині до союзних Варшавських угод [64].

С. М. Дерев'янку розкрив українсько-польські відносини в 1919–1921 рр. [32], радянсько-польську війну 1920 р. і Галичину 1920 р. в контексті «завоювання капіталу походом» [33].

Важливе місце в контексті дослідження згаданої темий займають праці О. Я. Красівського, який розкрив проблеми польсько-українських відносин в Східній Галичині в 1918–1923 рр. [58, 59, 60].

Праці старшого покоління представників української історичної науки продовжили Т. Єременко [36], О. Калакура [39], І. Срібняк [76], М. Генік [26, 27], З. Баран [21], А. Киридон [45] та ін. Вагомий внесок в дослідження обраної теми вніс львівський дослідник Віктор Голубко [28, 29, 30, 31]. Леся Алексієвець з Тернополя присвятила свої праці відродженню незалежної Польщі [19, 20].

Обраній темі дослідження присвятив свої праці наш науковий керівник докт. іст. наук, проф. Володимир Леонович Комар. Він розкрив військово-політичну співпрацю Польщі та УНР [46, 47, 49], політику Польщі у Східній

Європі [48], національну політику Польщі [50, 52], концепції геополітики Польщі [53] та інші аспекти досліджуваної теми [54–56, 92–93].

Окремо в роботі використано спеціальні історіографічні праці В. Великочия [24], С. Віднянського [25] та П. Федорчака [80].

Польську історіографію досліджуваної теми відкриває праця М. Штарського про Юзефа Пілсудського, яка була надрукована в Українському історичному журналі в 1992 р. [82].

Серед польських дослідників обраної теми варто назвати Міхала Клімецького, який присвятив свої праці польсько-більшовицькій війні та місцю в ній українського питання [89–91]. Його монографія про Галицьку соціалістичну радянську республіку (ГСРР), надрукована в 2006 р., з точки зору польського національного інтересу по новому розкриває цю тему [88]. Проголошення нової республіки у Східній Галичині невеликою групою комуністів у липні 1920 р. він вважає лише епізодом в історії. Протягом кількох тижнів ГСРР розпалася в результаті наступальних операцій 6-ї польської армії та її українських союзників під командуванням С. Петлюри та М. Омеляновича-Павленка. Її існування, на його думку, мало вплинуло на політичні погляди українських, польських та єврейських мешканців Східної Галичини. Вона також не залишила видимого сліду у мемуарах комуністичних активістів і лише незначного в історичній літературі, що з'являлася в СРСР. У розділах його монографії проаналізовано: радянське проникнення в Галичину 1919 – весна 1920 рр.; військові операції у Східній Галичині у 1920 р.; діяльність Галревкому; повсякденне життя в ГСРР під кутом зору польських національних і державних інтересів.

Події польсько-більшовицької війни і українського питання зокрема й надалі продовжують привертати увагу польських істориків сучасності [85, 86, 94–96, 98].

Загалом аналіз джерел та історіографії засвідчив, що дипломне дослідження спирається на достатню джерельну базу, що на належному рівні допомогло досягти мети поставленої в роботі.

Наукова новизна бакалаврського дослідження полягає у постановці та розробці актуальної проблеми, яка не отримала всебічного та об'єктивного висвітлення в історичній науці. На основі використання різноманітних джерел авторка комплексно дослідила українське питання в польсько-більшовицькій війні у 1919–1920 рр., внесла істотні уточнення до положень вітчизняної історіографії у контексті вивчення становища українців протягом досліджуваного періоду. Отримало подальший розвиток вивчення етапів польсько-більшовицької війни, створення ГСРР. Запропоновано положення, про здобутки і прорахунки економічної політики більшовиків у Східній Галичині.

Практичне значення дипломної роботи полягає в тому, що її матеріали, основні положення, висновки створюють базу для подальшого поглибленого дослідження політичного розвитку України та Польщі, можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць та розробці лекційних і спеціальних курсів з історії України та всесвітньої історії у вищих навчальних закладах різного рівня акредитації.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дипломної роботи були представлені на засіданнях кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН У ХОДІ ВІЙНИ

Після внутрішніх змін у Росії та військової поразки Центральних держав у Першій світовій війні в Центральній та Східній Європі виникли нові держави. Поляки та українці, два сусідні народи, брали участь у цьому процесі. Скориставшись новою геополітичною ситуацією в цій частині Європи, вони почали відбудовувати або створювати власні національні держави з нуля. Через події в Росії після Лютневої революції 1917 р. українці розпочали цей процес швидше, створивши українську Центральну Раду (ЦР) в Києві та згодом проголосивши УНР. Однак, з самого початку незалежності України виникли значні труднощі в процесі створення національних збройних сил, основи будь-якого уряду. Окрім українського національного центру в Києві, з поразкою та розпадом Австро-Угорщини сформувався другий український центр влади, який із запізненням прагнув взяти під контроль частину австрійського поділу – Східну Галичину зі Львовом та Перемишлем [19, с. 89].

У ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. в цьому районі розпочалася українська операція, в результаті якої українці взяли під контроль Східну Галичину на схід від річки Сян (вони захопили Перемишль і Львів). Згодом галицькі українці проголосили створення ЗУНР з центром у Львові, а через бої з поляками перенесли її до Станіслава. Через кілька тижнів, у січні 1919 р., після коротких переговорів, відбулося об'єднання двох українських держав, урочисто оголошене в Києві. Хоча це був важливий акт, він був суто формальним, оскільки два українські центри та держави фактично не об'єдналися. Їхні лідери надто сильно відрізнялися, а їхні політичні цілі також були розбіжними. Українці Києва сприймали загрозу незалежності на Сході, тоді як галицькі українці, з зрозумілих причин, вважали Польщу та поляків своїм головним ворогом [63, с. 295].

Водночас, у листопаді 1918 р., поляки, скориставшись сприятливою геополітичною ситуацією, також почали формувати власні незалежні центри сили та будувати незалежну державу. Однак, на відміну від українців, вони

з змогли відносно швидко встановити єдиний центр влади у Варшаві, якому були підпорядковані регіональні центри, та створити збройні сили, які були розширені та переозброєні для захисту щойно відновленої незалежності. Ці дії польської влади зустріли широку підтримку громадськості. У своїх територіальних планах відроджена Польща прагнула до територій, що раніше входили до складу Речі Посполитої, а саме до Східної Галичини [63, с. 322].

Польсько-українські відносини під час формування польського кордону були конфронтаційними, оскільки обидва народи претендували на одній й ті ж території, які намагалися включити до складу новостворених національних держав. Ця ситуація неминуче мала призвести до військового вирішення територіального спору. Польсько-українські бої, без жодних спроб посередництва, спалахнули у Львові 1 листопада 1918 р. Вони тривали кілька місяців, до кінця червня 1919 р., коли сили ЗУНР були розбиті підрозділами Війська польського та відкинуті за річку Збруч, на території, на які Польща не мала претензій [21, с. 44].

З утворенням Речі Посполитої 11 листопада 1918 р. почав реалізовуватися східний вектор у її політиці, спрямований на реалізацію концепції федералізму. Юзеф Пілсудський, який став лідером відродженої держави, прагнув мирно проводити зовнішню політику щодо сусідніх народів. Як поляк, народжений у Литві, він прагнув відродити Річ Посполиту з епохи Ягеллонів [33, с. 87].

У контексті формування польської зовнішньої політики погляд Юзефа Пілсудського був спрямований переважно на схід. Він вважав цей напрямок особливо важливим для інтересів та безпеки Польщі. І головною загрозою безпеці Польщі вважав Росію незалежно від того, чи була вона «білою», чи «червоною». Він вважав захист Польщі від імперіалізму зі сходу настільки важливим, що, коли постало питання про демаркацію східного кордону вздовж річки Збруч, вимагав, щоб Польщі було надано обидва береги. Країни Балтії, Фінляндію, Білорусь та Україну розглядалися як бар'єр проти Росії, яку в ім'я європейської демократії вважалось доцільним ліквідувати. Федералізм був вигідним для Польщі щонайменше з трьох причин. По-перше, саме існування незалежних держав на територіях колишньої Російської імперії послабило б

потенціал Росії. По-друге, вони б відокремили Польщу від її небезпечного сусіда, виконуючи роль буферних держав. По-третє, федерація могла б стати способом вирішення національних суперечок у Центральній та Східній Європі, де в першій половині ХХ ст. багато народів страждали від засилля націоналізмів [21, с. 65].

Ю. Пілсудський сприймав концепцію федералізму як засіб для утвердження незалежності Польщі, яка на його переконання мала бути на зразок давньої Речі Посполитої. Він як член Польської соціалістичної партії (ППС) зустрічався з нелегальними групами, які висловлювали опозицію царському режиму. Серед них були литовці, українці, білоруси і навіть євреї. Вони часто мали спільну мету – боротьбу проти Росії. Він найкраще розумів литовське питання і прагнув змусити литовців приєднатися до федерації з Польщею [16].

Начальник польської держави Ю. Пілсудський розглядав можливість об'єднання зусиль з українцями ще у 1918 р. Фактором, що об'єднував обидві нації, була, звичайно, загроза з боку Росії. Однак для українців поляки аж ніяк не були ідеальним союзником. Більше того, самі українці не були монолітом у цьому плані. Наприклад, мешканці Східної Галичини вважали поляків більшою загрозою, ніж росіян. Це впливало з історичних умов, які спонукали їх сприймати себе як постійних жертв «польських господарів». Події польсько-української війни 1918–1919 рр. мали негативні наслідки для формування відносин з Польщею. Українці Східної Галичини вважали себе приниженими поразкою у війні з Польщею й не сприймали польської присутності на західноукраїнських землях [33, с. 195].

Перший обмін думками між польськими та українськими інституціями та політиками відбувся в останні місяці Першої світової війни, за німецької та австро-угорської окупації. Їхні результати були далеко не задовільними. Правителі Королівства Польського та УНР вважали один одного ненадійними партнерами, прагнучи територіального розвитку за рахунок прикордонних територій. Водночас тодішні лідери ставилися до державотворчих зусиль свого сусіда зі скептицизмом, змішаним із прихованою ворожістю. Цього не змогла

змінити діяльність делегації Регентської ради в Києві на чолі зі Станіславом Ваньковичем, а також підтримка значної частини польських землевласників, яку послідовно надавала гетьману П. Скоропадському [63, с. 234].

Навіть соціалісти, чутливі до українських національних вимог, відмовилися визнати Українську Народну Республіку, вважаючи її творінням, створеним німцями та австрійцями. На засіданні польської парламентської групи у Відні 1 березня 1918 р. Ігнацій Дашинський назвав цю державу фікцією. Вони так само негативно ставилися до можливості поділу Галичини на дві коронні землі, одну польську, а іншу українську. Жорстка позиція польських парламентарів завадила Австрії ратифікувати Брест-Литовський договір, вигідний для українців, хоча Німеччина його ратифікувала [97, с. 187].

Згадані варіанти були не єдиними, які підтримували українці. До кінця 1917 р. деякі з них створили комуністичні партії та Українську соціалістичну радянську республіку (УСРР). Комуністична партія (більшовиків) України (КП(б)У) належала до Всеросійської комуністичної партії більшовиків ((ВКП(б))), маючи статус провінційної структури останньої. У резолюції українських більшовиків, прийнятій на їхньому першому з'їзді, що відбувся в липні 1919 р. в Москві, зазначалося: «Щодо взаємних відносин між Україною та Росією, то відокремлення України від Росії неможливе через економічні зв'язки, і КП(б)У повинна боротися за революційне об'єднання обох держав на основі пролетарського централізму в межах Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки» [10, с. 254].

Першим кроком в реалізації концепції федералізму Польщі була Східна Галичина, без якої і без Львова поляки не уявляли свого майбутнього державного існування. Українці вважали Львів своєю інтелектуальною столицею, а Східна Галичина – це були автохтонні українські землі ще з часів Галицько-Волинської держави. Польсько-українське протистояння за Східну Галичину спиралося на дві взаємовиключні позиції. Кожна з сторін вважала ці землі своїми [3, с. 92].

Перед Першою світовою війною Габсбурги підтримували українські національні прагнення у Східній Галичині як противагу полякам та можливість

об'єднання цієї частини провінції з Росією. Під час окупації 1914–1915 рр. росіяни намагалися залучити галицьких русинів на свій бік. Австрія скористалася новим українським націоналізмом. Влітку та восени 1914 р. з членів українських воєнізованих організацій у Галичині, включаючи Гімнастичне та пожежне товариство «Січ», Українське гімнастичне товариство «Сокіл» та скаутську організацію «Пласт», було сформовано Легіон Українських січових стрільців (УСС). Цей підрозділ воював пліч-о-пліч із Центральними державами проти Росії [63, с. 234].

Незважаючи на свою лояльність, австрійці боялися масового переходу галицьких русинів на бік Росії. Владу в цьому переконанні підкріпило зростання православної агітації. На початку Першої світової війни було розпочато широкомасштабні репресії проти дійсних або підозрюваних москвофілів. У Талергофі поблизу Граца в Австрії було створено табір для інтернованих. 16 вересня 1914 р. угорські солдати вчинили масове вбивство заарештованих на вулиці Боцяновій у Перемишлі, підозрюваних у підтримці Росії. З 46 заарештованих 44 було вбито, включаючи двох жінок. Двоє людей вижили, прикинувшись мертвими. Усі заарештовані «москвофіли» походили з Добромильського повіту [10, с. 254].

Інша ситуація виникла наприкінці Першої світової війни, коли австро-угорська влада вважала галицьких українців дуже вірними підданими. Пропаганда називала їх «тірольцями Сходу». Припускають, що австрійці навіть готували кандидатуру потенційного майбутнього українського монарха Вільгельма Франца Габсбург-Лотарингського. У 1918 р. його було призначено командиром УСС. Поляки глузливо називали його «Василем Вишиваним» через його публічні виступи у вишитих сорочках, які були частиною українського національного костюму [97, с. 188].

Зіткнувшись з неминучою військовою поразкою Австро-Угорської монархії, 19 жовтня 1918 р. на з'їзді у Львові було створено Українську національну раду. Вона ухвалила резолюцію про створення Української держави у складі федеративної Австрійської монархії. Вона мала включати східну частину Галичини, включаючи Лемківщину. 1 листопада 1918 р.

українці здійснили переворот, захопили владу та вивісили на ратушею у Львові синьо-жовтий прапор. Згодом політик Євген Петрушевич став президентом і диктатором ЗУНР. Українці захопили Східну Галичину включаючи Львів [10, с. 259].

Як відомо Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) проголосила незалежність 13 листопада 1918 р. після того як українські військові частини зайняли найважливіші громадські будівлі та військові об'єкти у Львові. Євген Петрушевич став головою Української Національної Ради. 9 листопада 1918 р. на її засіданні було створено уряд (Державний секретаріат) на чолі з прем'єр-міністром Костем Левицьким. Уряд був коаліційним, переважала Українська національно-демократична партія (вісім секретарів-міністрів). До складу уряду також увійшли Християнсько-соціальна партія, Українська радикальна партія, Українська соціал-демократична партія та безпартійні політики. Українська національна рада проголосила незалежність держави у формі республіки. ЗУНР, посилаючись на принцип національного самовизначення, претендувала на етнічно українські землі: Галичина та Лодомерія (Східна Галичина до річки Сан та Лемків) та Буковина (північно-східна частина з містами Серет, Чернівці та Сторожинець), а також Закарпатська Русь (жупи Сепеш (Спіш), Шарош (Шаріш), Земплен (Земплін), Унг (Уж), Берег (Берегово), Угоча та Марамарош (Марамуреш)) від Угорського королівства (Залітавія). Однак, Буковина та землі колишнього Угорського королівства були невдовзі окуповані румунськими та чехословацькими військами [58, с. 123].

Оскільки ЗУНР претендувала на спірні з Польщею території, країна одразу опинилася у стані війни з польськими добровольчими підрозділами у Східній Галичині, а згодом регулярно польською армією. Після запеклих боїв у листопаді 1918 р. поляки взяли під контроль Львів. Уряд ЗУНР перемістився до Тернополя, а потім до Станіслава. У відповідь у Львові відбулося стихійне повстання польського населення, в якому значну роль відіграла місцева Польська організація військова (ПОВ). Мобілізувалися також поляки Києва, для яких Львів був святиною, й намагалися організувати напад на галицьких українців зі сходу. Групи польських військовополонених за річкою Збруч

розпочали саботажні та диверсійні операції проти залізничних сполучень. Жінки також активно брали участь у бойових діях у Львові, формуючи парамілітарні підрозділи [63, с. 256].

У Східній Галичині польська громадськість спонтанно організовувала озброєні загони, зупиняючи просування Української Галицької Армії (УГА) на захід. Спочатку Львів та Перемишль захищала молодь і навіть підлітки, відомі як «Орлята». Наприкінці першого тижня листопада у Кракові з добровольців було організовано допоміжні сили для відвоювання в українців Перемишля та Львова [59, с. 235].

11 листопада 1918 р. у Варшаві було урочисто проголошено відновлення незалежності Речі Посполитої. У той же день добровольчі польські підрозділи вибили УГА з Перемишля. За цих обставин Гнат Стефанів – полковник УГА, талановитий військовий організатор, який у листопаді–грудні 1918 р. обіймав посаду першого начальника штабу УГА у ніч з 12 на 13 листопада поставив ультиматум командуванню ВП у Перемишлі, погрожуючи заарештувати поляків та спалити маєтки й багаті помістя, якщо вони продовжать свій похід на Львів. Однак, польська армія не зважала на ультиматум, продовжувала швидко просування, щоб звільнити Львів [20, с. 55].

Львів був повністю окупований підрозділами ВП 22 листопада 1918 р., але в наступні дні фронт зупинився неподалік міста. Польська сторона мала вузький коридор вздовж залізничної лінії Перемишль-Львів. Це був єдиний шлях, яким до міста доставлялися припаси. УГА могла вести артилерійський вогонь по центру Львова. До кінця листопада було встановлено лінію фронту, яка проходила через центр Львова [4, с. 267].

22 січня 1919 р. на Софійській площі в Києві було оголошено Акт злуки між Українською Народною Республікою та Західноукраїнською Народною Республікою. Згідно з цією угодою, дві держави об'єдналися, при цьому ЗУНР зберегла свою автономію як Західна область Української Народної Республіки (ЗО УНР). Влада ЗУНР переїхала до Станіславова. 22 січня 1919 р. було оголошено акт формального об'єднання ЗУНР та УНР, але це не мало серйозних наслідків. Дві держави мали різні уряди та армії. На рубежі 1918 та

1919 рр. у Східній Галичині відбувалися численні напади повсталих українських селян на польські маєтки та поміщицькі господарства [97, с. 190].

Під час польсько-українських переговорів, що відбулися в лютому та березні 1919 р., граф Александер Скарбек від імені польського уряду запропонував мирний договір, визнання ЗУНР та розподіл Східної Галичини на польську і українську частини. При цьому Перемишль, Львів та Бориславський нафтовий басейн мали відійти до Польщі. Українська сторона відхилила цю пропозицію. Слід додати, що на той час Львів був одним із найважливіших польських центрів науки та культури, а поляки становили найбільшу етнічну групу в міст [16].

Хоча більшість сил і ресурсів відродженого Війська польського було направлено на Галицький фронт у перші місяці 1919 р., частина польського суспільства вважала ці дії з боку вищого військового керівництва недостатніми. Ю. Пілсудський, як Глава держави та Головнокомандувач ВП, став об'єктом критики, якого звинувачували в некомпетентності. Ці нападки виходили з кіл націонал-демократів (ендеків), які мали особливо сильні позиції у Східній Галичині. 8 березня 1919 р. українці розпочали черговий наступ, заблокувавши залізничне сполучення з Перемишлем. Місто знову було в облозі. Польське суспільство вимагало негайного покращення ситуації на фронті. Для звільнення міста були використані, серед інших, підрозділи Війська польського з Великої Польщі. 15 березня було звільнено Львів, а УГА була змушена вийти з його околиць [58, с. 155].

В результаті польського наступу, розпочатого 14 травня 1919 р., УГА була відкинута до трикутника між Чортковом та річками Дністер і Збруч. Незважаючи на зобов'язання влади Польщі, так звана Блакитна армія генерала Юзефа Галлера, сформована у Франції для боротьби з більшовиками, була скерована проти Української Галицької армії. Військовою операцією на галицькому фронті командував генерал Ю. Галлер. Через два тижні, зіткнувшись з можливістю війни з Німеччиною та загрозою призупинення поставок зброї союзниками, Ю. Пілсудський був змушений призупинити наступ [4, с. 144].

Українська сторона скористалася передислокацією деяких частин Війська польського на захід, щоб розпочати Чортківський наступ 7 червня 1919 р. Протягом трьох тижнів УГА досягла Золочева, але на той момент вона не мала достатнього військового потенціалу для наступу. 28 червня 1919 рр. розпочався черговий польський наступ проти УГА. Протягом перших трьох днів наступом особисто командував Верховний головнокомандувач ВП Ю. Пілсудський. У результаті наступу Війська польського більшість підрозділів УГА до 17 липня 1919 р. відступили через кордон на річці Збруч на територію УНР. Деякі чиновники та військовослужбовці емігрували до сусідньої Чехословаччини. Ще до остаточної поразки УГА Паризька мирна конференція 25 червня 1919 р. схвалила тимчасову польську окупацію території Східної Галичини. Антанта відклала питання про майбутню державність Східної Галичини. Розглядалася можливість передачі цих територій «Білій» Росії. Лише 15 березня 1923 р. Рада послів остаточно визнала територію Східної Галичини частиною Польщі [64, с. 248].

Позиція українських комуністів також створювала небезпечні умови для самостійницької діяльності галицьких українців. З цих та інших причин, не згаданих тут, Антанта відмовилася визнати право українців на самостійне існування. Єдиною країною наприкінці 1918 р., яка виявила інтерес до незалежних прагнень українців, була Польща, яка вже мала право на місце на Паризькій мирній конференції, як учасник переможної коаліції. Польські еліти розмірковували, чи варто УНР стати союзником у конфлікті з Росією зараз і в майбутньому. Глава держави та головнокомандувач Ю. Пілсудський та його табір з тривогою спостерігали за ескалацією конфлікту між поляками та українцями, але також відзначали загрозу, яку становили агресивні дії колишнього окупанта. За їхньою оцінкою, бойові дії на українському фронті торкалися питань, що мали вирішальне значення для майбутнього Польщі, але їхній результат залежав виключно від кордонів та володінь польської землевласницької шляхти в Наддніпрянщині. Однак ставкою війни з Росією, чи то «червоною», чи «білою», було саме існування польської держави. Фундаментальною умовою налагодження співпраці з українським державним

центром було визнання Львова та частини нафтового басейну належними Польщі [59, с. 245].

У травні 1919 р. Добровольча армія генерала А. Денікіна вторглася в Україну, воюючи як з більшовиками, так і з українською Дієвою армією УНР. Після провалу наступу А. Денікіна на Москву під Орлом у жовтні 1919 р. Добровольча армія розпалася та швидко відступила на південь. У результаті, у грудні 1919 р. Червона армія знову окупувала Київ, відібравши його у так званих білих. УНР утворила анклав української державності в Кам'янець-Подільську. Поразка ЗУНР перед переважаючою Блакитною дивізією генерала Юзефа Галлера, змусили УГА відступити за Збруч і приєднатися до Дієвої армії УНР на чолі з головним отаманом С. Петлюрою. У результаті, УНР опинилася у стані війни з Польщею [64, с. 250].

Головною причиною польсько-більшовицької війни була загроза незалежності Польщі з боку радянської Росії та спроба втілити ідею перманентної революції та експортувати комуністичну революцію по всій Європі. Більшовики почали реалізовувати цей план одразу після захоплення влади в Росії в жовтні 1917 р. Перші спроби вони зробили ще в 1918 р. у Фінляндії, де спалахнула громадянська війна, та в країнах Балтії. У 1919 р. було здійснено спробу повстання в Берліні. У березні того ж року в Угорщині було сформовано коаліційний уряд за участю комуністів, а в червні 1919 р. було здійснено спробу спровокувати державний переворот у Відні. Щоб поширити революцію на інші європейські країни, більшовики в березні 1919 р. створили Третій робітничий інтернаціонал – Комінтерн. Формально незалежна організація, на практиці вона впроваджувала в життя керівні принципи політбюро більшовицької комуністичної партії. Однією з її «філій» була Польська комуністична робітничка партія (пізніше Польська комуністична партія), яка була заснована ще раніше, у грудні 1918 р. [16].

З точки зору незалежності Польщі, вирішальним питанням у відносинах зі східним сусідом було визначення східного кордону. У той час територія Східної Європи, від Балтійського до Азовського моря, була окупована німецькими військами, які почали відступати лише після підписання

Комп'єнського перемир'я 11 листопада 1918 р. Більшовицькі війська намагалися зайняти їхнє місце, одночасно встановлюючи маріонеткові комуністичні уряди на окупованих територіях. Так, 11 грудня 1918 р, після боїв проти польських сил самооборони, більшовики захопили Мінськ. 17 грудня 1918 р. вони проголосили створення Латвійської радянської республіки, а 1 січня 1919 р. – Білоруської радянської республіки. У січні вони відвоювали Вільнюс від польського контролю, а в лютому 1919 р. створили Литовсько-Білоруську радянську соціалістичну республіку зі столицею у Вільнюсі. На рубежі 1918 і 1919 рр. більшовицькі війська напали на УНР та в січні 1919 р. проголосили створення Української соціалістичної радянської республіки зі столицею в Харкові. На початку лютого більшовики захопили Київ. Ці дії були правильно зрозумілі польською владою як акт агресії та повідомили про це більшовицькій владі [60, с. 311].

За загальноприйнятою версією, перші зіткнення польсько-більшовицької війни відбулися в Білорусі у лютому 1919 р. Однак останнім часом все частіше зустрічається теорія про те, що війна почалася 3 січня 1919 р., коли більшовики напали на Вільнюс. 29 грудня 1918 р. Вільнюська самооборона була розформована, а її частини включені до складу польської армії. Тому бої за Вільнюс, які розпочалися 3 січня, вже мали характер польсько-більшовицького конфлікту [53, с. 78].

Після невдалих спроб польсько-більшовицьких переговорів, польський наступ розпочався в середині квітня 1919 р. і розгортався на північ (для повернення Вільнюса та Молодечно) та у напрямку Волині й завершився успішно. Польська радіорозвідка відіграла вирішальну роль у ході польсько-більшовицької війни. У вересні 1919 р. польська розвідка зламала більшовицькі шифри, а наступний етап настав наприкінці 1919 р. З цього моменту польські шифрувальники дуже швидко розсекретували радянські повідомлення. З них польська сторона отримала інформацію про концентрацію більшовицьких військ на польському фронт у лютому 1920 р. У свою чергу у березні 1920 р. інформація концентрацію більшовицьких військ під час Мозирської операції

що було отримана по радіо, підтвердилася. Трохи пізніше так само було отримано інформацію про концентрацію інших військових частин в Україні.

Військові дії на польсько-більшовицькому фронті були призупинені у вересні та відновлені у другій половині жовтня 1919 р. Це призвело до зміщення фронту на схід Волині та захоплення Даугавпілса (Латвія) у січні 1920 р. Бойові дії відновилися на початку березня 1920 р., після того, як польські війська захопили Мозирську область [20, с. 148].

Невдовзі 14 січня 1919 р. на Волині розпочалися бойові зіткнення підрозділів Війська польського з Армією УНР. Польські війська з боями поступово просуваються на схід, послідовно окупувавши Володимир-Волинський, Ковель, Рівне, Дубно та Кременець. Армія УНР опинилася у ворожому трикутнику: із заходу – поляки, з півночі – більшовики, а зі сходу білогвардійці добровольчої армії. У цих складних умовах влада УНР на чолі з Головним отаманом С.Петлюрою вирішила укласти перемир'я з представниками Верховного командування Війська польського у Львові 16 червня 1919 р. Однак, Дієва армія УНР і союзна УГА не погодилися з польськими вимогами й продовжили боротьбу. Польський наступ у Східній Галичині під командуванням Ю.Пілсудського наприкінці червня 1919 р. призвів до поразки УГА та переміщення її за річку Збруч на території, контрольовані владою УНР. З кінця червня 1919 р. бойові дії між поляками та українцями припинилися [16].

Водночас більшість військовополонених УГА були направлені з таборів на роботу до державних установ та військових частин, де житлові, санітарні умови та рівень харчування були значно кращими, а військовополонені отримували невелику заробітну плату за свою працю. Потім, навесні 1920 р., польська військова влада розпочала процес повернення військовополонених зі Східної Галичини до їхніх домівок, отримавши позитивні висновки від місцевих адміністративних органів [53, с. 83].

До кінця осені 1919 р. становище УНР значно погіршилося. Вона контролювала лише вузьку смугу території навколо Кам'янця-Подільського, що прилягала до польського фронту. Решту районів правобережної України

окупували війська генерала А. Денікіна. У цій скрутній ситуації отаман УНР С. Петлюра, якого також покинула УГА, звернувся до польської сторони з проханням окупувати Кам'янець-Подільський. Після вагань поляки зважилися на цей крок лише 17 листопада 1919 р. Тим часом влада УНР з Плоскірова евакуювалася до цього міста. Після наради, що відбулася 5 грудня 1919 р. в Чарторії, було вирішено, що Головний отаман та міністр військових справ УНР поїдуть до Варшави для переговорів з поляками, тоді як державні установи, частини та поранені солдати залишаться в Кам'янці-Подільському [8, с. 125].

За даними польської сторони, 8 тис. солдатів УНР (без хворих) покинули армію УНР та були інтерновані. 9-й Корпус Січових Стрільців, що складався переважно з українців зі Східної Галичини, був розсіяний, а на Поділлі залишилася група приблизно 2 тис. солдатів під командуванням генерала Михайла Омелановича-Павленка. Ця група вела бойові дії спочатку проти Добровольчої армії генерала А. Денікіна, а потім воювала у тилу більшовиків. В українській історіографії це називають «Першим зимовим походом», який тривав до початку травня 1920 р. [58, с. 98].

Головний отаман УНР С. Петлюра на запрошення Ю. Пілсудського спеціальним поїздом 7 грудня 1919 р. прибув із Шепетівки до Варшави. З його прибуттям до польської столиці польсько-українські переговори вступили у вирішальну фазу. Вони тривали ще кілька місяців через відсутність консенсусу серед українських політиків щодо передбачуваних територіальних поступок Польщі [21, с. 180].

На противагу галичанам, українці з Наддніпрянської України сприяли утворенню Української Народної Республіки (УНР) й мали відмінну точку зору. Для них Росія – незалежно від того, «біла» чи «червона» – була набагато більшим злом. Однак це не означало, що вони вітатимуть союз з Польщею. З прагматичних міркувань вони вважали Польщу занадто слабкою, щоб створити ефективну противагу Росії. Зрештою, прагматизм також зумовив їхню зміну поглядів. Ворогів було забагато, і Червона Армія прагнула окупувати всю Україну – ситуація, з якою ми всі сьогодні дуже добре знайомі. Тому було вирішено розпочати переговори з поляками [16].

Початки союзу Пілсудського-Петлюри були складними. Незважаючи на смертельну загрозу, їхні стосунки не обійшлися без конфронтацій. Однак спільний ворог виявився достатньо небезпечним, щоб об'єднати обидві нації у спільній боротьбі. Ю. Пілсудський розглядав можливість об'єднання зусиль з українцями ще у 1918 р. Фактором, який об'єднував обидві нації, була, звичайно, загроза з боку Росії. Однак для українців поляки аж ніяк не були ідеальним союзником. Більше того, самі українці не були монолітом у цьому плані. Наприклад, мешканці Східної Галичини вважали поляків більшою загрозою, ніж росіян. Це впливало з історичних умов, які спонукали їх сприймати себе як вічну жертву «польських господарів» [8, с. 126].

Українці з УНР (тобто Наддніпрянської України), навпаки, мали зовсім іншу точку зору. Для них Росія – «біла» чи «червона» – була набагато більшим злом. Однак це не означало, що вони вітали союз з Польщею. З прагматичних міркувань вони вважали нас занадто слабкими, щоб створити ефективну противагу Росії. Зрештою, прагматизм також визначив їхню зміну настроїв. Ворогів було забагато, а Червона армія прагнула окупувати всю Україну. Тому вони вирішили розпочати переговори з поляками [60, с. 134].

З самого початку ці контакти були нерівноправними. Перший крок було зроблено навесні 1919 р., коли Борис Курдиновський як представник Директорії УНР прибув до Варшави. Симон Петлюра відіграв значну роль у Директорії на той час. Б.Курдиновський зустрівся з Ю. Пілсудським, прем'єр-міністром Ігнацієм Падеревським та польськими парламентарями. 24 травня навіть було укладено базову угоду, в якій: «Українська Народна Республіка погодилася передати польській стороні колишню Східну Галичину та західну частину Волині до річки Стир. Б. Курдиновський, усвідомлюючи трагічне становище власної країни та перебуваючи під тиском поляків, був готовий піти на подальші поступки. Він погодився підпорядкувати зовнішню політику та збройні сили Української Народної Республіки Варшаві». Однак це не були остаточні домовленості, оскільки ні Ю. Пілсудський, ні І. Падеревський не надавали їм великого значення. Тим не менш, був створений прецедент, який було використано поляками в майбутньому [53, с. 83].

Тим часом наступ Червоної армії на українську територію посилювався. Ситуація для військ С. Петлюри погіршувалася щодня. Відступаючи, він нарешті дійшов до Рівного та Кам'янця-Подільського. У цій ситуації зміцнення союзу з Польщею стало вкрай необхідним. У червні 1919 р. посланці курсували між Варшавою та Кам'янцем. Зрештою, Головний отаман армії УНР С. Петлюра надіслав листа Начальнику польської держави Ю. Пілсудському, в якому назвав більшовицький комунізм спільним ворогом і визнав Ю. Пілсудського як «найкращого представника Польщі». Він також запропонував укласти військову угоду. Переговори з цього питання відбулися в Дембліні та завершилися 1 вересня 1919 р. підписанням угоди. Потім на річці Збруч було встановлено тимчасову демаркаційну лінію [8, с. 129].

Переговори з цього питання відбулися в Дембліні та завершилися 1 вересня підписанням угоди. У той час на річці Збруч було встановлено тимчасову демаркаційну лінію. Тадеуш Кобилянський дав таку характеристику С. Петлюри з цього періоду життя: «Ввічливий, гострого розуму, швидко орієнтується, він справляє враження справжнього українського патріота, рішучого прихильника незалежності, ворожого не лише до Росії, а й до Антанти та польської землевласницької шляхти. У розмовах він неодноразово наголошує на денікінській орієнтації цих кіл, але вірить у щире ставлення польського уряду – поки на його чолі стоїть Ю. Пілсудський, позицію, яку він підтримує та боротьбі за незалежність польського народу» [2, с. 48]..

Документ, представлений 2 грудня 1919 р., містив положення про виконання польських претензій на Східну Галичину та частину Волині. Також усно було оголошено про визнання УНР, укладення військово-торговельної конвенції та підтримку у вигляді військового спорядження. Незважаючи на це, українці продовжували чинити опір. Зрештою, сам Петлюра прибув до Польщі на зустріч із Пілсудським. Зустріч на вищому рівні відбулася в ніч з 9 на 10 грудня – подробиці невідомі. Однак відомо, що українці пішли на поступки, і їхні війська в наступні місяці воювали пліч-о-пліч з поляками [59, с. 178].

Військові операції продовжувалися, а переговори з більшовиками тривали. 3 листопада 1919 р. під час зустрічі в Бельведерському палаці

посланець Леніна вислухав низку умов від польської сторони. Тим часом польська сторона вирішила сказати «Я перевіряю» попередні домовленості з Курдиновським – або ж використати той факт, що вони взагалі були досягнуті. На наступному етапі переговорів українська делегація на чолі з міністром закордонних справ Андрієм Лівичим вимагала партнерського ставлення. У цей момент їй нагадали про попередні зобов'язання та почали чинити тиск: візи були відхилені, транзит банкнот німецького друку був заблокований, і навіть зв'язки були під загрозою [53, с. 84].

Документ, представлений 2 грудня 1919 р., містив положення про виконання польських претензій на Східну Галичину та частину Волині. Також усно було оголошено про визнання УНР, укладення військово-торговельної конвенції та підтримку у вигляді військового спорядження. Незважаючи на це, українці продовжували чинити опір. Зрештою, сам Петлюра прибув до Польщі, щоб зустрітися з Пілсудським. Зустріч на вищому рівні відбулася в ніч з 9 на 10 грудня, деталі якої невідомі. Однак відомо, що українці пішли на поступки, і їхні сили воювали пліч-о-пліч у наступні місяці [16].

Таким чином, формування відносин Польщі з українськими державами, зокрема, ЗУНР, УНР, Українською державою гетьмана П. Скоропадського та УСРР відбувалося по різному. Стосовно ЗУНР дійшло до війни, в якій УГА була змушена перейти за Збруч. Відносини з УНР еволюціонували від взаємної конфронтації до укладення Варшавської угоди. У відносно короткий період існування Української держави суперечки з Польщею стосувалися питання Холмщини. Польсько-радянська війна 1919–1920 рр. підсумувала попередній стан двосторонніх відносин.

РОЗДІЛ 2

ВАРШАВСЬКА УГОДА МІЖ ПОЛЬЩЕЮ ТА УНР І КИЇВСЬКИЙ ПОХІД

Ю. Пілсудський передбачав, що після перемоги над «білими» та УНР більшовики зможуть зосередити всі свої сили на польському фронті, залучаючи військову техніку, захоплену у «білих». Політичною метою Ю. Пілсудського було створення федерації національних держав у Балто-Чорноморському міжмор'ї, від Естонії до Дніпра, тим самим відокремивши етнічну Польщу від Росії та запобігши територіальній експансії Росії на захід. Мотивом Ю. Пілсудського як глави держави було переконання, що існування Польщі між Німеччиною та Росією залежить від створення федераційних союзів, які б запобігли перерозподілу території Речі Посполитої до її поділу між Німеччиною та Росією. Польща сама по собі була занадто слабкою, щоб протистояти одночасному німецько-російському тиску, незалежно від політичних систем, у яких перебували ці країни. Погляди польського парламенту та уряду, в яких домінували націонал-демократи були в руслі концепції інкорпорації. Ендеки бажали включення частини прикордонних земель до складу Речі Посполитої [53, с. 68]

Важливою передумовою Київського походу Ю. Пілсудського було створення незалежної Української держави, що мало відбутися завдяки досягненню угоди з УНР. Ю. Пілсудський уклав політичний та військовий союз із С. Петлюрою, головою Директорії УНР. У ньому Польща визнала суверенітет УНР. Її уряд відмовився від територій на схід від встановленої лінії кордону та приєднався до боротьби проти більшовиків. УНР відмовилася від своїх прав на землі Східної Галичини, які раніше належали ЗУНР. Ця концепція зазнала невдачі, оскільки Петлюрі бракувало політичної підтримки, і, як писав Міхал Коссаковський, тодішній дипломат, а згодом польський делегат на Ризьких переговорах: «польська влада мала переконатися, що Україні бракує населення, достатньо зрілого, щоб забезпечити себе, а С. Петлюра цілком відверто дав зрозуміти, що не має бажання обіймати посади в цивільному уряді місцевими

активістами; навпаки, він був би вдячний полякам, якби вони продовжували правити ще довго» [13, с. 18].

Плани федералізації також не мали широкої народної підтримки. У 1917–1918 рр. білоруські та українські народні маси здебільшого визнавали більшовиків законними наступниками царів. Вони прийняли більшовицьку пропаганду з ентузіазмом, особливо про вилучення засобів виробництва та матеріальних благ у заможних класів. Відповідно, вони ставилися до польських військ, що вторгалися із заходу, як до чужих та ворожих. Раніше селяни допомагали виганяти польських поміщиків. Тому з острахом сприймали їх повернення та неохоче підкорялися польській державній владі. У березні та квітні 1920 р., польська сторона провела переговори з головою УНР отаманом Симоном Петлюрою, які завершилися 21 квітня підписанням політичної та військової угоди, після чого відбувся спільний наступ на Київ (так званий Київський похід), який розпочався 25 квітня 1920 р. 7 травня 1920 р. польські та українські війська зайняли Київ. Невдовзі – 14 травня, радянські війська розпочали контрнаступ в Білорусі та півдні України. На півночі більшовики зламали опір у фортецях Гродно та Брест, а на рубежі липня та серпня 1920 р. бої вже йшли вздовж р. Буг [8, с. 322].

Політичний договір, що регулював відносини Польщі з УНР, був підписаний 21–22 квітня 1920 р. у Варшаві. У цій угоді польська сторона офіційно визнала державу та уряд УНР на чолі з С. Петлюрою та зобов'язалася сприяти формуванню українських частин на польській території. Українці, зі свого боку, визнали річку Збруч спільним польсько-українським кордоном [13, с. 24].

Через два дні, 24 квітня 1920 р., було підписано військову конвенцію, яка становила невід'ємну частину політичної угоди. Вона складалася з 17 пунктів, що визначали умови спільних військових операцій в Україні. Польське Верховне командування також зобов'язалося повністю екіпірувати та озброїти три українські дивізії коштом польського уряду. У свою чергу, українці мали забезпечити продовольче постачання польських частин, що діяли на правобережній Україні. Польсько-українські переговори у Варшаві

прискорилися через приготування до спільного польсько-українського наступу на Київ, який розпочався 25 квітня 1920 р. [53, с. 79].

Поки ще тривали польсько-українські переговори про політичний та військовий союз, польська сторона погодилася надати допомогу у формуванні українських частин у Польщі. Для цього на початку січня 1920 р. в таборі Ланьцут почали збирати військовополонених з Наддніпрянської України (планувалося розмістити там 2 тис. офіцерів та 10 тис. козаків протягом короткого періоду часу). Однак ці плани на той час було неможливо реалізувати з багатьох причин. Формування першої самостійної української стрілецької дивізії в Ланьцуті розпочалося 8 лютого 1920 р. Пізніше вона була названа 6-ю Січовою стрілецькою дивізією Армії УНР. У 1920 р. вона стала відомим українським військовим з'єднанням, яке воювало проти більшовиків. Її найвідомішими командирами були полковник Марко Безручко (навесні 1920 р.) та полковник Андрій Мельник. Дивізія відзначилася в обороні перед більшовицькою навалою [8, с. 330].

Щоб ще більше зміцнити свого майбутнього союзника, польська військова влада дозволила українцям вербувати до своїх підрозділів у таборах, де в Польщі інтернували солдатів з російського «білого» корпусу генерала Миколи Бредова. Деякі донські та кубанські козаки висловили бажання вступити до української армії. Українські підрозділи, сформовані в Польщі, отримували від польської влади зброю з військової здобичі більшовиків та «білих» російських підрозділів. Тому це спорядження було російського виробництва. Слід зазначити, що поляки ставилися до українців як до союзників. За рішенням військового керівництва, з 10 лютого 1920 р. офіцери та солдати українських частин отримували таку ж винагороду, платню та надбавки, як і офіцери та солдати Війська польського [16].

У день початку спільного наступу на Київ – 25 квітня 1920 р. – українські частини, сформовані за польської підтримки, склалися з двох стрілецьких дивізій загальною чисельністю 795 офіцерів, 5234 солдатів, 346 коней, 15 гармат та 92 кінних екіпажів. Обидві ці дивізії брали участь у бойових діях в Україні. Дивізія полковника М. Безручка вирушила на фронт 30 квітня 1920 р.

та у складі 3-ї Польської армії брала участь у захопленні Бердичева. Потім вона увійшла до Києва з польськими частинами, де взяла участь у параді на головній вулиці Хрещатику [58, с. 223].

Київський похід 1920 р. – наступ Війська польського та армії Української Народної Республіки проти Червоної армії на Київ у квітні 1920 р. під час польсько-радянської війни 1919 – 1920 рр. План Київського походу, за розпорядженням Начальника держави Ю. Пілсудського був підготовлений Юліаном Стахевичем, Болеславом Венявою-Длугошевським та його ад'ютантом Станіславом Радзівіллою [31, с. 18].

На початку наступу польська армія налічувала приблизно 60 тис. солдатів і офіцерів. Діюча армія УНР на той час складалася із 556 офіцерів та 3 тис. 348 рядових, загалом 3904 військових, що становило приблизно 6% у складі союзних військ, що брали участь у Київському поході. Українська армія зберігала цю чисельність майже до початку контрнаступу Червоної армії. До кінця травня, тобто через три тижні після захоплення Києва союзними військами, збройні сили УНР налічували 4 тис. 700 рядових. Після Київського походу чисельність українських військ подвоїлася завдяки їх поповненню групою генерала М. Омеляновича-Павленка, яка повернулася із так званого Першого зимового походу. Однак, на момент початку контрнаступу Червоної армії 12 червня 1920 р., завдяки швидкій мобілізації українських новобранців, Дієва армія УНР вже налічувала 2 тис. 814 офіцерів та 16 тис. 925 рядових, що разом становило 19 тис. 739 військових армії УНР. Однак, враховуючи натиск переважаючих більшовицьких сил, це підсилення практично не відіграло жодної ролі [8, с. 335].

Під час Київського походу за згодою польської сторони в армії УНР було сформовано у дві піхотні дивізії. Перша українська дивізія була спочатку сформована в Ланьцуті, а потім у Брестській фортеці. Дивізія отримала назву «6-та Січова дивізія» під командуванням підполковника М. Безручка. 22 квітня її було підпорядковано 3-й Польській армії та наказано виступити на фронт. На той час вона налічувала понад 2 тис. солдатів. Друга українська дивізія була остаточно сформована 10 травня і отримала назву «3-тя Залізна дивізія», а

командування прийняв полковник О. Удовиченко. Значні проблеми виникли з оснащенням українських дивізій через недостатню кількість озброєння. Незважаючи на труднощі з оснащенням власних військ, поляки намагалися добре озброїти українських солдатів. З лютого по листопад 1920 р. 6-та польська армія надала українській армії наступне: 30 тис. гвинтівок, 298 кулеметів, 38 польових гармат, 6 важких гармат, 1 тис. пістолетів, 40 тис. уніформ, 29 тис. комплектів білизни, 2 тис. наметів та 17 вантажівок. Крім того, 6-та польська армія надала українським частинам приблизно 600 тис. набоїв та 6 тис. артилерійських боєприпасів. З 10 лютого 1920 р. українські офіцери отримували таку ж зарплату, як і польські [59, с. 234].

Польським і українським військам в Україні протистояв Південно-західний фронт Червоної армії під командуванням О. Єгорова. До його складу входили 12-та армія, 14-та армія та 13-та армія, остання з яких дислокувалася на півдні України навпроти Добровольчої армії генерала А. Врангеля в Криму. 12-та армія, що діяла на Поліссі та Волині, складалася з 7-ї, 44-ї, 47-ї та 58-ї стрілецьких дивізій, а також 17-ї кавалерійської дивізії. 14-та армія, дислокована на південному заході України, складалася з 21-ї, 41-ї, 45-ї та 60-ї стрілецьких дивізій, а також 8-ї кавалерійської дивізії. Польська та радянська сторони розходилися в оцінках власних та ворожих сил. Обидві сторони вважали сили противника більшими за свої власні. Вони, ймовірно, були співставні, причому польські сили переважали ворожі вдвічі на окремих ділянках фронту [31, с. 21].

Київський похід розпочався 25 квітня 1920 р. і був великою військовою операцією. Військами від Мозира до Олевська командував полковник Ю. Рибак, від Олевська до Полонного – генерал Едвард Ридз-Смігли, від Полонного до Плоскірова – генерал Антоній Лістовський (2-га армія), а від Плоскірова до румунського кордону – генерал Вацлав Івашкевич-Рудошанський (6-та армія). 26 квітня польські війська здійснили Житомирський наступ й захопили Житомир. Наступного дня частини 59-го піхотного полку, прорвавши п'ять оборонних ліній противника, увійшли до Бердичева, а 27 квітня 1-ша кавалерійська дивізія захопила важливий

залізничний вузол Козятин (Козятинський полк). На півдні частини 6-ї армії генерала Івашкевича захопили Вінницю, Бар та Жмеринку. На півночі польські війська захопили Чорнобиль та підійшли до Дніпра поблизу гирла Прип'яті (Чорнобильська битва). До 27 квітня польсько-українські війська досягли всіх своїх територіальних цілей та зупинилися. Однак вони не досягли своєї стратегічної мети – розгрому однієї з радянських армій. У результаті цих операцій 12-та Робітничо-селянська Червона армія (РСЧА) була розпорошена та частково дезорганізована, але не розгромлена, оскільки деякі її частини почали відступати на схід ще до початку польського наступу. 28 квітня 1920 р. після розгрому 1-ї Січової стрілецької бригади, сформованої з українців, які служили в Червоній армії, під Козятином, польські війська вийшли на лінію Чорнобиль–Козятин–Вінниця, подолавши 90 км румунського кордону за 24 години [3, с. 124].

28 квітня 1920 р. окрема група військ Е. Ридз-Смігли вдалася до переслідування ворога. Перша сутичка відбулася поблизу Кочарова, а вдень вони захопили місто Ставище. 30 квітня 13-та піхотна бригада після денного бою захопила Малин. Того ж дня 3-тя кавалерійська бригада досягла Фастова, який захопила 1 травня після короткої сутички, а ворог відступив. Протягом цього часу частини 2-ї та 6-ї армій не вживали жодних дій. Після тижневого відпочинку польські війська досягли околиць Києва, не зустрівши опору противника. 12-та та 14-та радянські армії не вступили в бій, а зміна радянських шифрів на початку травня 1920 р. завадила службам дешифрування польської армії прочитати радіопереписку Червоної армії під час наступу. Як наслідок, полякам вдалося розгромити більшовицькі війська в Україні, знищивши 12-ту та 14-ту дивізії ЧА [60, с. 267].

3 травня 1920 р. солдати Війська польського увійшли до Києва й проїхалися по Хрещатику на захопленому трамваї. Вся Правобережна Україна була захоплена. Для польської сторони втрати були незначними – 150 вбитих та 300 поранених. Після захоплення Києва 7 травня 1920 р. ВП та союзною армією УНР в місті було виявлено сліди злочинів комуністичної ЧК. 9 травня в центрі Києва відбувся спільний польсько-український парад. Верховне командування

Війська польського, прагнучи запобігти сприйняттю місцевим українським населенням тимчасової присутності польських військ як окупації, наказало, щоб на урядових установах вивішувалися лише українські прапори, а польські – лише на будівлях, зайнятих польським командуванням. Наступного дня Червона армія почала поспішно залишати Київ, а Військо польське пройшлося вулицями Києва. На мосту через Дніпро відбулися вогневі сутички, але після короткої перестрілки 6-й піхотний полк Легіонів, 1-ша повітряно-десантна дивізія та 59-й та 60-й Великопольські піхотні полки (зі складу 15-ї піхотної дивізії) переправилися через річку та захопили лівобережний плацдарм, що простягався на 15 кілометрів до міста Бровари. З 9 по 13 травня тривали криваві контратаки більшовиків на околицях Києва [8, с. 345].

Політичною метою було захоплення Києва, столиці України, та встановлення там уряду УНР, а також створення української армії, здатної взяти на себе відповідальність за ситуацію на відвойованій території. Незважаючи на захоплення Києва, що означало досягнення територіальної мети, українська реакція, незважаючи на звернення Пілсудського та Петлюри, була дуже слабкою. Суспільство, виснажене кількома роками війни, реквізицій та грабунків, пасивно спостерігало за «розповсюдженням» чергових іноземних військ. Деякі українці боялися повернення «польських господарів», але новини про «червоний терор» ЧК проти селян Лівобережної України ще не дійшли до них. Протягом місяця не було створено ні ефективної адміністрації, ні армії. Польські війська не могли бути виведені та передислоковані на Білоруський фронт, де зростала загроза з боку військ Західного фронту Червоної Армії.[3] Серед європейських країн, окрім Польщі, лише Фінляндія та Латвія дипломатично визнали Українську Народну Республіку [3, с. 128].

Дивізія полковника О. Удовиченка тим часом діяла на правому фланзі 6-ї Польської армії та разом зі своїм польським союзником захопила 27 квітня Могилів-Подільський, а 8 травня – Ямпіль. У військовій угоді українська сторона погодилася, що польські частини реквізуватимуть продовольство та припаси під час наступу на Правобережну Україну. На реквізовані продукти та припаси мали видаватися спеціальні сертифікати [58, с. 101].

Крім того, польська сторона уклала окрему угоду з представниками УНР, яка передбачала, що вона компенсує витрати на організацію та озброєння українських частин та утримання власних частин в Україні шляхом вилучення 500 тис. пудів цукру, що зберігався на цукроварнях, розташованих на окупованих територіях. Ці продукти потім мали бути перевезені залізницею до Франції й реалізовані на місцевих ринках [31, с. 23].

Після успіху польсько-українського наступу та захоплення Києва державні установи УНР перемістилися до районів, контрольованих польськими та українськими військами та були розміщені у Вінниці. Протягом цього часу українські сили одержали підкріплення, оскільки 6 травня 1920 р. війська під командуванням генерала М. Омеляновича-Павленка повернулися з так званого Першого зимового походу та підпорядкувалися Головному отаману С. Петлюрі. На той час вони налічували лише 397 офіцерів, 5950 козаків, 11 гармат [3, с. 220].

На початку червня радянський контрнаступ змусив польські війська відступити з Києва, який невеликі українські сили Петлюри не змогли утримати самостійно. Після початку радянського наступу 12 червня 1920 р. частини Армії УНР сформували південний фланг фронту польсько-радянської війни, захищаючи лінії Збруч, Серет і Дністер від Червоної армії, самостійно розгромивши 3-ту піхотну дивізію та 1-шу кавалерійську дивізію ЧА, що просувалися до Ходорова, у серпні 1920 р. [8, с. 363].

Проаналізуємо чисельність військ Червоної армії на польському фронті на початку червня 1920 р. У першій декаді травня 1920 р. після проведеної мобілізації більшовики зосередили 120 тис. своїх солдатів вздовж річки Дніпро. 12-та армія за Дніпром проходила реорганізацію та поповнювала свої лави. 14-та армія була зосереджена між Дніпром та Дністром, прикриваючи Умань. 1-ша Кінна армія С. Будьонного з Кубані прямувала на Умань. 14 травня з Білорусі було розпочато радянський наступ, використовуючи сили 15-ї армії Західного фронту. Це робилося з метою похитнути ядро польських військ в Україні. Атака не дала очікуваних результатів. 1-ша та 4-та армії Війська Польського разом з резервами Верховного Головнокомандувача,

перекинутими з України, контратакували та відбили атаку. Частково вдалося відновити лінію фронту. Ця атака стала несподіванкою для польського Верховного Командування, яке недооцінило мобілізаційні можливості Червоної армії. Для підкріплення деякі польські частини були перекинуті з України до Білорусі [59, с. 138].

Були заплановані заходи з реорганізації підрозділів Війська польського: 2-га армія генерала Лістовського мала бути розформована 27 травня; 7-ма піхотна дивізія мала бути передана до складу 3-ї армії; 13-та піхотна дивізія – до 6-ї армії, а кавалерійська дивізія – до резерву Головнокомандувача. Після цих змін 3-тя армія складалася з: 1-ї піхотної дивізії легіонів; групи полковника Рибачака; 7-ї піхотної дивізії; 7-ї кавалерійської бригади; 7-ї Української дивізії. Вона прикривала фронт від Прип'яті до району між Білою Церквою та Липовцем. До складу 6-ї армії входили: 12-та піхотна дивізія; 13-та піхотна дивізія; 18-та піхотна дивізія. Вона утримувала фронт від Білої Церкви-Липовця до Вапнярки [31, с. 27].

Українська армія під командуванням генерала М. Омеляновича-Павленка була розміщена на правому фланзі. До її складу входили дивізії: Київська, Волинська, Запорізька; Галицька бригада; 3-тя Залізна стрілецька дивізія О. Удовиченка. Усі українські частини були кадровими формуваннями, що склалися переважно з офіцерів та унтер-офіцерів. Загалом вони налічували приблизно 4 тис. багнетів та приблизно 2 тис шабель [3, с. 235].

Більшовицький Південно-Західний фронт (без 13-ї армії) складався з таких формувань: 12-та армія, група Якіра, 1-ша Кінна армія, 14-та армія. До складу 12-ї армії входили: Група Голікова та стрілецькі дивізії: 7-ма, 25-та і 58-ма. Група «Якіра» включала: стрілецькі дивізії 44-ту і 45-ту і 2-гу кавалерійську бригаду. 1-ша кавалерійська армія включала: кавалерійські дивізії: 4-ту, 6-ту, 11-ту, 14-ту; окрему кавалерійську бригаду. 14-та армія складалася з: стрілецьких дивізій 21-ї, 41-ї, 60-ї, 80-ї. 12-та армія дислокувалася між Прип'яттю та позиціями на південь від Києва, група «Якіра» – від Києва до Ставища, з пунктом зосередження в районі Фастова, 1-ша

кавалерійська армія – від Ставища до Христинівки, а 14-та армія – від Христинівки до річки Дністер [3].

Виведення військ польських і українських військ та завершення Київського походу розпочалося 26 травня 1920 р. внаслідок контрнаступу ЧА. 26 травня 12-та армія та група «Якір» розпочали контрнаступ, а наступного дня – 1-ша Кінна армія С. Будьонного. Польська оборона почала провалюватися. 31 травня спеціальна «Васильківська група» перейшла в контратаку. Її атака дезорганізувала групу «Якір», але вона була змушена відступити з втратами. Кілька днів наполегливих атак Кінної армії були відбиті польськими військами, або після прориву їхньої оборони розпочалися польські контратаки, що ліквідували територіальні, втрати але були досить кровопролитними [8, с. 363].

З 31 травня по 1 червня 1920 р. 3-тя кавалерійська бригада 14-ї дивізії, що складалася з колишніх козаків Добровольчої армії А. Денікіна, перейшла на бік Польщі. Раніше вони були насильно включені до складу Червоної Армії. У період 31 травня – 4 червня радянська група Голікова форсувала Дніпро та його притоки та створила міцний плацдарм поблизу Окунева. Його не вдалося ліквідувати, незважаючи на чисельні контратаки. 2 червня контратака двох піхотних батальйонів 1-го піхотного полку Легіонів поблизу Борисполя проти 58-ї стрілецької дивізії, яка готувалася до атаки, зірвала підготовку радянської групи під командуванням Йони Якіра до атаки на київський плацдарм. 5 червня, після 10-годинного бою поблизу Самгородка, дві дивізії Кінної армії прорвали польський фронт. У наступні дні вони захопили Житомир та Бердичів, грабуючи та вбиваючи місцеве населення. Щоб запобігти оточенню 3-ї армії в районі Києва, 8 червня Верховне командування ВП наказало вивести польські війська з України перейшла на бік Польщі [58, с. 88].

Польські війська з 10 до 13 червня евакуювалися з Києва. Вони просувалися на північний захід вздовж залізничної колії до Коростеня. Частину польської громади Києва та українську адміністрацію евакуювали залізницею. У битві під Бородянкою 3-тя армія відступила, уникнувши оточення 12-ю армією та 1-ю Кінною армією. Інші польські частини відступили за планом,

часто контратакуючи. У другій половині червня польські війська в Україні були посилені 6-ю піхотною дивізією, 1-ю резервною піхотною бригадою та піхотною дивізією 3-го легіону. 18-та піхотна дивізія вела кровопролитні бої з дивізіями Кінної армії з 13 по 19 липня та з 17 по 26 липня, вступаючи в бій з переважаючими більшовицькими силами. В середині липня лінія фронту була тимчасово встановлена вздовж річок Збруч та Стир [3, с. 287].

15 липня в Києві більшовики створили Галицький революційний комітет (Галревком) – маріонетковий уряд Галицької соціалістичної радянської республіки. Він був підпорядкований більшовицькій Росії та створювався з метою радянзації та відокремлення Східної Галичини від Польщі та України. 1 серпня він Галревком утвердився в Тернополі [64, с. 48].

Оборона річки Збруч тривала понад два тижні, з 11 по 25 липня 1920 р. Після прориву 24-25 липня в битві під Волочиськом польські війська відійшли на лінію річки Серет. З 29 липня по 5 серпня частини 6-ї армії та спеціальної кавалерійської групи брали участь у битві під Бродами. Польські частини оточили 1-шу Кінну армію С. Будьонного, однак вона не була розгромлена завдяки наказу Верховного Головнокомандувача припинити бойові дії та відвести частину військ у напрямку Демблін для участі в контратаці з річки Вепш. Військо польське було настільки виснажене та ослаблене битвою під Бродами, що 6-та та 14-та дивізії були готові до бою вже через два дні, тоді як 4-та та 11-та дивізії були готові лише після тижня відпочинку та реорганізації. З 30 липня на річці Серет тривали кілька денні бої, відбувалися прориви польської оборони та контратаки, зокрема із застосуванням танків. Південну частину цієї річки обороняли українські війська під командуванням генерала М. Омеляновича-Павленка. Так завершився Київський похід з точки зору військових операцій. Були здані не лише всі територіальні завоювання, але й повернуті Волинь та частина Східної Галичини [31, с. 44].

Подальші бої у Східній Галичині продовжилися 12 серпня коли польський фронт було реорганізовано, а наступного дня Конармія знову наступала у напрямку Львова. У безперервних ар'єргардних боях польські та українські війська відступили аж до Львова. Бої на підступах до Львова тривали

понад місяць. Три повторні атаки різних частин 1-ї Кінної армії та 14-ї армії були безрезультатними. 15 та 16 серпня Конармія форсувала річку Буг. 17 серпня, під час відступу під проводом підрозділу капітана Романа Абрагама, відбулася битва під Задворжем, відома як «Польські Фермопіли». 18, 19 та 20 серпня 1-ша Кінна армія безуспішно атакувала з півночі, зокрема відбувся кавалерійський бій під Жовтанцем. Вдень 20 серпня, за наполяганням М. Тухачевського, Кінна армія призупинила наступ на Львів. 19–20 серпня тиск 14-ї армії з південного сходу посилювався, зокрема було захоплено місто Стрий [8, с. 411].

У боях на околицях Львова значну роль відіграли польські військово-повітряні сили ВПС, зокрема 3-тя авіагрупа. Вони проводили розвідувальні завдання та брали участь у боях, бомбардуючи та обстрілюючи кавалерію з кулеметів, деморалізуючи її та завдаючи втрат як серед людей, так і серед коней. З 1 по 12 вересня 19-й піхотний полк 6-ї піхотної дивізії захопив і обороняв Буськ від атак 45-ї та 47-ї стрілецьких дивізій [2, с. 49].

У другій половині вересня 1920 р. польські та українські війська спробували перейти в контрнаступ, щоб вибити росіян зі Східної Галичини. Ці дії одержали відсіч з боку більшовиків. 16 вересня відбулася кривава битва під Дитятином, також відома як «Польські Фермопіли». З 9 по 10 вересня на північній ділянці фронту відбувся наступ на Ковель. До початку жовтня польські та українські війська повернули території, які вони займали до Київського походу. Польські частини фактично зупинилися на річці Збруч – колишньому кордоні між Австро-Угорщиною та Російською імперією. Українські війська та невеликі польські підрозділи, що їх супроводжували, спробували повернути Кам'янець-Подільський разом з частинами Поділля та Волині [31, с. 48].

Війська УНР, покинуті під час наступальних операцій своїм польським союзником, були приречені на поразку. Однак Військо польське продовжувало передавати зброю та спорядження українським військам, і для їхньої підтримки було сформовано спеціальний польський підрозділ під командуванням полковника Валери Славека. Однак це не могло змінити остаточного

результату битви. Останні українські підрозділи перейшли на польський бік 6 грудня та були інтерновані [3, с. 288].

За даними польської військової влади, це відповідало чисельності польської піхотної бригади. Разом із 6-ю Польською армією союзній Українській армії було призначено найпівденнішу ділянку фронту, поблизу кордону з Румунією. Негайно було проведено поспішну реорганізацію та посилення складу та озброєння армії УНР. Було передано спорядження, вилучене у роззброєних та інтернованих частин УГА, яка на той час співпрацювала з більшовиками в цьому районі. Також було дозволено набір добровольців на окупованому Поділлі. Підкріплення та передислокація основних українських сил відбувалися з 19 по 31 серпня 1920 р. [59, с. 163].

У цей район були направлені більшовицькі сили 1-ї Кінної армії С. Будьонного. Протягом трьох днів з 29 по 31 серпня 1920 р. гарнізон під командуванням полковника М. Безручка героїчно обороняв місто до прибуття польських сил. Діяльність цієї дивізії під час оборони Замостя була високо оцінена польським військовим та політичним керівництвом. Потім, на початку вересня 1920 р., дивізію було передислоковано до основних сил під командуванням генерала Михайла Омелановича-Павленка [31, с. 51].

Мирні переговори між польською та радянською сторонами розпочалися 17 серпня 1920 р. в Мінську та продовжилися в Ризі. 15 вересня 1920 р., за місяць до офіційного підписання перемир'я, Армія УНР налічувала 3 тис. 287 офіцерів та 12 тис. 117 солдатів. 7 листопада, після остаточного завершення Київського походу та підписання прелімінарного Ризького договору, і перед останнім, самостійним походом проти Червоної армії, вона налічувала 3 тис. 888 офіцерів та 35 тис. 259 солдатів, загалом 39 тис. 147 військових [2, с. 148].

Завдяки військовій допомозі, наданій поляками Армії УНР, українці повернули землі між річками Збруч та Дніпро. Однак, враховуючи баланс сил на той час, С. Петлюра не зміг самотужки зберегти незалежність УНР проти військової агресії радянської Росії, яка була рішуче налаштована зберегти своє панування над Україною. Польща була єдиною країною, яка надала УНР

допомогу та підтримку для відновлення незалежної української державності. У період між квітнем і жовтнем 1920 р. армія УНР самовіддано виконала всі покладені на неї завдання [64, с. 248].

Після перемоги під Варшавою польська сторона готувалася до чергового наступу. Українська сторона приєдналася до неї у процесі підготовки. Вона була завершена 13 вересня, а 15 вересня розпочався спільний польсько-український наступ на північній ділянці фронту. Українські війська просувалися швидко та за планом; 18 вересня війська УНР безперешкодно досягли річки Збруч, а 21 вересня знову окупували Кам'янець-Подільський. У цій ситуації українці знову опинилися на правобережній Україні та оголосили загальну мобілізацію. Усвідомлюючи беззаперечні військові та політичні успіхи українців на Поділлі, радянська сторона посилила свої сили та спробувала зупинити подальший наступ українців [31, с. 52].

На початку жовтня українські війська досягли лінії Летичів–Нова Ушиця, а черговий український наступ призвів до захоплення Могильова, Бару та Жмеринки. Після набрання чинності польсько-радянського перемир'я 18 жовтня 1920 р. бойові дії припинилися на всьому фронті, включаючи українську ділянку. Згідно з попередньою угодою від 12 жовтня, польська сторона зобов'язалася не підтримувати дії, спрямовані проти Росії та Радянської України. Після ратифікації цієї угоди Законодавчим сеймом Варшавський договір, укладений у квітні 1920 р. втратив чинність. Це сталося 2 листопада 1920 р. і з цієї дати українська сторона розраховувала на власні сили [3, с. 291].

Тим часом українські війська були розміщені на Поділлі та збільшували свою чисельність і озброєння. Поляки продовжували озброювати свого колишнього українського союзника та забезпечувати його фінансовими ресурсами. Зрештою, українці вирішили самостійно продовжувати боротьбу з Червоною армією. Для зміцнення своїх сил вони уклали військову угоду з Козачою дивізією осаула Вадима Яковлєва та політичним комітетом Бориса Савінкова, якому була підпорядкована так звана 3-тя російська армія під

командуванням генерала Бориса Перемикіна (визнавала зверхність генерала Петра Врангеля) [53, с. 63].

Разом зі своїми новими союзниками армія УНР готувалася до наступу, сподіваючись розгромити більшовицькі сили в Україні та таким чином з'єднатися з військами генерала П. Врангеля, які все ще воювали в Криму. На той час (початок листопада 1920 р.) українські сили налічували приблизно 40 тис. солдатів (з яких 14 тис. були боєздатними). Їхні союзники налічували приблизно 9 тис. солдатів під командуванням генерала П. Врангеля та приблизно 2 тис. з козачої дивізії В. Яковлева [31, с. 55].

Антибільшовицький наступ був запланований на 11 листопада 1920 р. Знаючи про українські плани, радянські війська напередодні розпочали власний наступ, що зрештою призвело до розгрому українських військ та їхніх російсько-козацьких союзників. Без жодної надії на перемогу вони почали відступати на захід до лінії польських військ, яку нарешті перетнули 21 листопада 1920 р. в районі Підволочиська (річка Збруч) [60, с. 193].

Після переправи через Збруч, відповідно до положень польсько-радянської попередньої угоди в Ризі, українські війська та їхні союзники були відправлені вглиб Польщі до таборів для інтернованих. За даними польської сторони, на той час було інтерновано приблизно 19 тис. 500 українців, зокрема 4 тис. 280 офіцерів, 14 тис. 006 козаків та 1-а тис. 165 цивільних осіб (членів їхніх сімей). До кінця грудня 1920 р. їх відправили до кількох таборів, розташованих у Вадовіцах, Каліші, Александрові Куявському, Пікулице, Сосновці, Ланьцуті та Ченстохові. Табір у Стшалково було закрито найпізніше зі всіх – у середині 1924 р.) [3, с. 280].

Тим часом центральні урядові установи УНР, включаючи Головного отамана С. Петлюру та уряд, були переведені до Тарнова. Згодом, на прохання радянської сторони у 1921 р. польська влада вирішила ліквідувати український урядовий центр у Тарнові та перетворити його на Центральний український комітет. З квітня 1921 р. він став представником емігрантської громади УНР перед польською владою. Водночас С. Петлюра також був змушений покинути Польщу (це сталося у 1922 р.) [16].

Отже, плани С. Петлюри та Ю. Пілсудського не були реалізовані. Польська армія не виконала своїх оперативно-тактичних завдань, а Директорія УНР не змогла побудувати міцні підвалини державності республіки. Українські політики та військовослужбовці з окупованої Польщею Східної Галичини також повстали проти С. Петлюри через його угоду з Ю. Пілсудським. Зокрема, понад 100 тис. українських українських військовослужбовці, які не прийняли Варшавської угоди з Польщею перешли з Галичини на східну Україну.

РОЗДІЛ 3

УТВОРЕННЯ ГАЛИЦЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Галицька соціалістична радянська республіка (Галицька СРР) була недовговічною маріонетковою державою, створеною більшовиками під час польсько-більшовицької війни 1920 р. Її було проголошено 15 липня 1920 р. в Києві Галицьким революційним комітетом (Галревкомом), який був урядом Галицька СРР. Його головою був український комуніст Володимир Затонський, а до складу Галревкому також входили Михайло Баран (заступник голови), Михайло Левицький, Казимир Литвинович та Іван Немоловський. Після вступу Червоної армії (ЧА) до Східної Галичини 22 липня 1920 р. Галревком 1 серпня 1920 р. переніс свою штаб-квартиру до Тернополя і того ж дня видав декрет про встановлення радянської влади в Східній Галичині. Галревком намагався організувати радянську адміністрацію на окупованих територіях. Окрім української в Галицькій СРР, офіційними мовами були польська та їдиш [88, с. 55].

Наміри лідерів більшовицької Росії – Володимира Леніна, Льва Троцького, Григорія Зінов'єва, Миколи Бухаріна, Льва Каменєва та інших – передбачали створення радянських республік у Центральній та Східній Європі. Вони мали стати продовженням курсу більшовицького керівництва на експорт революції в Європу і здійснення там соціалістичних перетворень на зразок радянської Росії. Польські комуністи заперечували цю небезпеку для Польщі, бо вважали, що на перешкоді ЧА й поширенню революційного руху стане польський та інші націоналізми. Натомість представники Соціал-демократичної партії Королівства польського і Литви (СДКПіЛ) Фелікс Дзержинський, Йосип Уншліхт, Юліан Ленський-Лещинський та Станіслав Пестковський були іншої думки. Їхня позиція була подібною до поглядів політбюро Центрального комітету (ЦК) Всеросійської комуністичної партії більшовиків ВКП(б). Вони виступали, відповідно до поглядів радянських комуністів за негайну ліквідацію польської держави Червоною армією та підрозділами Всеросійської надзвичайної комісії по боротьбі з контрреволюцією та саботажем (ВЧК). Під

час наступальних операцій Червоної армії влітку 1920 р., з огляду на перспективу знищення польської держави виникла нагальна потреба вирішення проблеми окупованих територій [21, с. 106].

Зрештою, було вирішено створити два нових державних утворення: Польську соціалістичну радянську республіку (ПСРР) та Галицьку соціалістичну радянську республіку. Водночас було вирішено розглядати організаційну роботу над кожним з них як окреме питання. Перша республіка мала бути створена на землях, населених поляками та євреями, тобто на території з відносно однорідною етнічною структурою. Більше того, більша частина території запропонованої ПРСР до 1914 р. належала імперії Романових, а серед російських більшовиків існувала тенденція розглядати її як історично пов'язану з Росією [88, с. 95].

Галицька СРР мала бути створена на території, населеній українським, польським та єврейським населенням, яка раніше не входила у склад Росії. Цей останній фактор мав велике значення. Деякий досвід, отриманий під час роботи у Східній Галичині, виявився корисним під час аналогічних операцій у Західній та Південній Європі. З огляду на очевидну слабкість польського революційного руху та вороже ставлення більшості членів польського суспільства, будівництво адміністративних структур ПРСР відбувалося повільно. В. Ленін та командувач Західного фронту Михайло Тухачевський очікували, що події зміняться на користь їхніх намірів після форсування Вісли та окупації Варшави. Він вважав, що лише з явною поразкою польської армії, розпадом державних структур та раптовим падінням авторитету політиків, вищих чиновників та військовослужбовців виникне спалах невдоволення, який може перерости в революцію в Польщі [29, с. 11].

Більшовицькі лідери бачили більше можливостей для реалізації своїх планів у Східній Галичині. Вони розраховували на негативні наслідки війна між Польщею та Західноукраїнською Народною Республікою (ЗУНР) 1918–1919 рр. Її наслідком стала міжнаціональна конфронтація, зруйнована економіка та бідність сільського населення, яке було позбавлене власної землі або животіло в карлуватих господарствах. Приховане невдоволення польською владою з боку

українців було викликане зарозумілою поведінкою адміністративних органів влади Польщі. Це створило серед українського та єврейського населення клімат глибокого обурення польською державою. Цим скористалися комуністичні емісари, які розраховували на спалах антипольського народного гніву з боку українців Галичини [88, с. 104].

Галицькі українці були переконані, що польські державні інституції є окупаційними органами, а їхня присутність тимчасова. Найважливіші елементи економічної, соціальної та етнічної ситуації у Східній Галичині були відомі урядам Російської радянської федеративної соціалістичної республіки (РСФСР) та Української соціалістичної радянської республіки (УСРР), а також керівництву більшовицьких партій. Визначаючи свою позицію щодо присутності Червоної армії у Східній Галичині та на Волині, вони прагнули врахувати всі фактори, що формують внутрішні відносини в цих районах [29, с. 12].

Визнаючи, що Східна Галичина є українською територією, представники більшовицької влади розраховували на підтримку найбідніших верств українського селянства в боротьбі з польськими поміщиками і буржуазією. Керівництво партії більшовиків України, насамперед її Політбюро Центрального Комітету заздалегідь вело підготовку до запровадження революційної адміністрації у Східній Галичині [16].

Особисто за це відповідав секретар ЦК КП(б)У Станіслав Косіор. Він народився у Венгрові Підляському в 1889 р. С. Косіор був переконаним інтернаціоналістом і комуністом та мав одночасно польське й українське коріння. Він був членом більшовицької партії ще з 1907 р., належав до кола професійних революціонерів і неодноразово обіймав відповідальні та ключові партійні посади. З липня 1919 р. він очолював ЦК КП(б)У, яка керувала діяльністю комуністичного підпілля за польською лінією фронту. Тому він був відносно добре обізнаний з ситуацією у Східній Галичині. Після проведеної підготовки 23 та 24 квітня 1920 р. на XIX партійній конференції в Києві при ЦК КП(б)У було створено Галицький організаційний комітет (Галоргком). До його складу входили, серед інших, Фелікс Кон, В. І. Порайко, Михайло Баран

та Михайло Левицький. Він спочатку розташувався в Харкові, а після вступу Червоної армії до Східної Галичини – у Тернополі. 8 липня він створив Галицький революційний комітет (Галревком) та проголосив його найвищим революційним органом влади на територіях, вже окупованих Червоною армією. Галоргком, а потім і Галревком, підпорядковувалися, хоча й неофіційно, Центральному Комітету КП(б)У та Станіславу Косіору. Іншим керівним центром була Військово-революційна рада (ВРР) 14-ї армії, яка перебувала при владі разом з 1-ю Кінною армією Семена Будьонного у Східній Галичині. Всі вони були зайняті східногалицьким питанням. Галорком також підтримував контакти з галицьким бюро ЦК КП(б)У, створеним у липні 1920 р. в Москві та очолюваним І. Краснокутським. Ця установа, серед іншого, проводила комуністичну агітацію серед галичан, що проживали в Росії [4, с. 233].

Галревком, який діяв протягом липня – вересня 1920 р. в Тернополі був органом радянської влади в Східній Галичині. Його очолив Володимир Затонський. Заступником був Михайло Баран, а секретарем поляк Казимир Литвинович. Федір Конар (Палашук) завідував відділом юстиції і внутрішніх справ. Іван Немоловський був комісаром фінансових справ. Пізніше до правління Галревкому приєдналися Мирослав Гаврилів, Михайло Козоріз та Омелян Павлів. За винятком В. Затонського та І. Немоловського всі члени Галревкому та їхні соратники походили зі Східної Галичини. Більшість із них були депортовані як колишні радянські військовослужбовці чи солдати Української галицької армії (УГА) [29, с. 12–14].

У складі Галревкому планувалося створити відділи: внутрішніх справ, народного господарства, праці та соціального забезпечення, права, військової справи, землі, народної освіти, залізниць, пошти та телеграфу, постачання, фінансів, сільськогосподарської та селянської інспекції та охорони здоров'я. Галревком мав відповідати за газифікацію та фінансові послуги. Також планувалося створити власне видавництво. Було створено надзвичайну комісію з боротьби з контрреволюцією, яка була складовою відповідних структур Червоної армії [88, с. 111].

Галревкому шукав підтримки насамперед сільської бідноти, яка, на їхню думку, прийняла революцію та очікувала глибокі соціальні та економічні реформи. 15 липня 1920 р. Галревком опублікував заздалегідь підготовлену декларацію українською та польською мовами «До робітників усього світу, до урядів радянських соціалістичних республік та до урядів усіх капіталістичних держав». У ній повідомлялося про створення революційного уряду у формі Галревкому робітниками та селянами Східної Галичини. Своїм найважливішим завданням він вважав створення радянських владних структур. У Декларації зазначалося, що Червона армія приходить, щоб допомогти галицьким робітникам і селянам вирвати владу з рук буржуазії, встановити пролетарську владу в Радах робітничих і селянських депутатів та організувати галицьку Червону армію для її захисту. Водночас у ній підкреслювалися глибокі політичні зміни у Східній Галичині [4, с. 245].

Галицький революційний комітет оголосив про повну незалежність Східної Галичини від Польщі та пропонував урядам радянських соціалістичних республік та урядам усіх капіталістичних держав встановити з нею дипломатичні відносини. Майбутні відносини Східної Галичини й радянських республік, зокрема УСРР, мав врегулювати Перший з'їзд Рад робітничих і селянських делегатів. Галицький революційний комітет заявляв про свою повну солідарність з урядами Російської соціалістичної федеративної радянської республіки та Української соціалістичної радянської республіки та розраховував на їхню всебічну допомогу у знищенні старого капіталістичного ладу та у побудові Галицькою соціалістичною радянською республікою нового соціалістичного ладу. Від імені Галицького революційного комітету звернення підписали: В. Затонський, його заступник – М. Баран, а також І. Немоловський та К. Літвінович [88, с. 128].

Приблизно в цей час було оголошено дві прокламації: «До гуцулів та всього бідного населення Підкарпаття» та «До товаришів Галичини». У прокламаціях містився заклик до допомоги Червоній армії та зазначалося, що настав час повстати проти смертельного ворога – польських панів. Тимчасовою штаб-квартирою Галревкому залишався Тернопіль. Однак столицею ГРСР

вважався Львів. Після захоплення цього міста 1-ю Кінною армією планувалося перенести до нього всі центральні установи Галицька СРР. Вже 16 липня Галревком і Галицька соціалістична радянська республіка були визнані РСФСР та Українською СРР [10, с. 114].

Москва та Харків мали вплив і могли безпосередньо контролювати процес формування Галицької соціалістичної радянської республіки. Значення Галичини для довгострокових планів В. Леніна, Л. Троцького та інших лідерів більшовицької партії зростало разом з успіхами обох фронтів Червоної армії: Західного військового фронту Михайла Тухачевського та Південно-Західного фронту Олександра Єгорова. Радянські політики зіткнулися з можливістю зосередити зусилля Червоної армії не лише вздовж осі Варшава–Берлін, але й на південному напрямку. У липні В. Ленін написав Йосифу Сталіну як члену Військово-революційної ради Південно-Західного фронту, що перебував у Харкові: «Обстановка в Комінтерні чудова. Зінов'єв, Бухарін і я вважаємо, що спалах революції в Італії слід прискорити. На мою думку, для цього слід встановити радянську владу в Угорщині, а можливо, також у Чехословаччині та Румунії!» Ця та подібні пропозиції могли вплинути на Й. Сталіна, а через нього й на О. Єгорова. Головнокомандувач Червоної армії Сергій Каменєв перекинув частину сил свого фронту для підтримки правого крила військ М. Тухачевського. Виконання директив С. Каменєва означало занадто велике ослаблення Південно-Західного фронту. По суті це виключало можливість переправи через Карпати після захоплення Львова та просування через Словаччину до Угорщини й далі до південної Європи. У результаті впертість Й. Сталіна та О. Єгорова сприяла розгрому німців у середині серпня [88, с. 136].

Перша декларація Галревкому, видана 15 липня 1920 р., проголосувала радянську владу в Галичині у вигляді Галицької СРР, але не визначила кордони новоствореної держави. У ній проголошувалася ліквідація всіх державних, судових та місцевих органів влади «так званої Польської держави» та скасування польського законодавства. У декларації вказувалося заарештувати всіх державних діячів та посадовців («агентів»), включаючи воєвод і старост, жандармів, поліцейських, військовослужбовців та політиків. У декларації

вказувалося націоналізувати фабрики, промислові підприємства, банки, шахти та природні ресурси. У декларації йшлося про конфіскацію усіх земельних, фінансових та церковних маєтків у їхніх власників та передачу їх трудящим за посередництвом революційних комітетів (ревкомів). У декларації також зазначалося щодо рішень майбутнього з'їзду депутатів робітничих і селянських депутатів Галицький революційний комітет залишатиметься найвищим державним органом влади у Східній Галичині [29, с. 18].

Проблема аграрної реформи, якої очікували селяни, не була вирішена. Декрет №1 не визначав точного порядку конфіскації та, перш за все, статусу конфіскованих земель. Більше положень містилося в «Постанові про поміщицькі землі, заготівлю зерна та кормів» від 1 серпня 1920 р., підготовленій земельним відділом Галицького революційного комітету. Згідно з нею, всі маєтки вилучалися у їхніх власників разом із худобою та реманентом. Вони передавалися до управління земельного відділу. Власники та всі їхні посадові особи мали бути негайно вилучені з них, проведена інвентаризація та оцінка майна, а потім збір врожаю. Право збирання врожаю надавалося спочатку землевласникам, безземельним та дрібним землевласникам в обмін на одну третину врожаю. Дві третини врожаю перебували в розпорядженні земельного відділу. Дрібні орендарі, однак, які наймали робітників, могли залишити собі весь урожай. Декрет №1 Галревкому та пов'язана з ним постанова від 1 серпня не передбачали поділу сільськогосподарських угідь між селянами, а лише передавали їх у спільне користування через ревкоми [88, с. 149].

На практиці земля ставала власністю Галревкому, а бідніші сільські жителі ставали лише найманими робітниками, хоча й добре оплачуваними, оскільки вони становили значну частину селянства. В умовах крайньої бідності, загостреної війною, це рішення задовольняло найбідніші верстви сільського населення, однак лише на короткий період часу. Як наслідок – сільське населення почало створювати місцеві революційні комітети. У деяких місцевостях прохання про участь у революційних комітетах та зборі врожаю,

найзаможніші селяни реалізовували в обмін на допомогу у зборі врожаю [10, с. 214].

У відповідь М. Левицький як начальник відділу внутрішніх справ Галревкому наказав усунути з ревкомів заможних фермерів та колишніх бургомістрів. У спеціально виданому листі він доручив, щоб ревкоми склалися з бідних селян, які твердо підтримуватимуть революцію та її досягнення, захищатимуть інтереси бідних селян. Процеси, що відбувалися на селі, особливо обрання ревкомів та участь селян у зборі врожаю на поміщицьких землях, продемонстрували крихкість влади. Водночас вони посилили й без того дуже сильну соціальну та національну напруженість на селі. Виникли передумови для спрощеної оцінки існуючого поділу: з одного боку, інституції польської держави та заможні, переважно польські, класи; з іншого, радянські інституції, що представляли найбідніших мешканців Східної Галичини, також української національності. Однак у довгостроковій перспективі відсутність вирішення проблеми власності на землю та аграрна реформа, що очікувалася на селі з кінця 1918 р., могли стати загрозою для стабілізації революційного порядку. Члени Галревкому та комуністичні активісти схилилися до розподілу сільськогосподарських угідь і таким чином заручалися підтримкою значної частини мешканців Східної Галичини. Однак це рішення залишалося поза їхньою компетенцією та належало до компетенції політбюро центральних комітетів ВКП(б) і КП(б)У, і перш за все, В. Леніна та його найближчих соратників [88, с. 151].

Утвердження радянської влади в Східній Галичині було доповнено іншими положеннями Галревкому. У декреті №4 від 1 вересня «Про ліквідацію державної мови» зазначалося: «У Східній Галичині чітко видно контрреволюційну роль націоналізму, який у руках як шляхти, так і української дрібної буржуазії прийняв форми боротьби проти визвольних змагань пролетарських мас Східної Галичини». Виходячи з того, що радянська влада не належить до жодної національності, а виразником диктатури пролетаріату незалежно від його національної приналежності, і, що трудяще населення східної Галичини має змішаний характер й не користується однією мовою,

Галицький революційний комітет проголосив, зокрема: «на території Галицької Радянської Соціалістичної Республіки скасовується обов'язкова державна мова, а всі мови, якими користується населення Галицької СРР, є рівноправними» [10, с. 217].

Подальші положення обіцяли публікацію офіційних документів трьома мовами: українською, польською та їдиш. Внутрішні документи, однак, мали виготовлятися українською та польською мовами. Згідно з декретом, марки виготовлялися та використовувалися українською та польською мовами. Більшість документів, однак, публікувалися українською мовами, а ті, що публікувалися їдишем, траплялися рідко. Російська мова не використовувалася в документах, адресованих населенню. Принаймні в початковий період Галревком користувався виключно друкарнею 14-ї армії та однією з друкарень Комуністичної партії Білорусі в Харкові [63, с. 89].

Оголошуючи декрет «про ліквідацію державної мови», члени Галревкому відмовилися зайняти позицію щодо національного конфлікту між поляками та українцями. Вони продемонстрували наднаціональний характер своєї адміністрації, стверджуючи, що вона представляє робітників, селян та солдатів. На практиці місцеве населення, незалежно від свого походження, сприймало нову адміністрацію як українську, хоча й революційну чи підривному. Для них не було секретом, що більшість активістів були української національності, а їхня пропаганда зображувала Польщу та її заможні класи, а також польську армію, як непримиренних ворогів не лише РСФСР, а й українського села [88, с. 154].

Декрет «про виборчий закон» від 28 серпня 1920 р., можливо, мав велике значення, оскільки виключив значну кількість жителів з політичного життя. Право голосу було надано лише тим, хто заробляв на життя розумовою чи фізичною працею, займався домашнім господарством, служив у Червоній армії або був безробітним. Декрет позбавляв права голосу осіб, які використовували найману працю (включаючи ремісників, які наймали підмайстрів, та селян, які наймали робітників), тих, хто жив за рахунок відсотків від капіталу та майна, торговців, духовенства всіх конфесій, членів релігійних орденів, колишніх поліцейських, жандармів та їхніх інформаторів. Нагадаємо тут, що декрет «Про

встановлення радянської влади в Галичині» наказував заарештувати посадовців та державних діячів. Обидва правові акти, від 15 липня та 28 серпня, формально передали владу найбільшому населенню. Вони вважали їх єдиною відповідальністю за долю Галицької СРР. Вони усунули з політичного та громадського життя класи, які раніше обирали лідерів місцевих громад, ввели представників митниці, місцевих органів влади та парламенту [10, с. 233].

Декрет №2 «Про відокремлення церкви від держави» було надано репресивного характеру. Хоча він гарантував право вільно сповідувати релігію, він вилучив релігійну освіту зі шкіл, позбавив релігійні та церковні організації правосуб'єктності та власності, тим самим сильно обмеживши вплив духовенства на своїх парафіян. Населення Галичини також стало свідком пограбування, руйнування та наруги над храмами, спустошення парафіяльних будівель. Ставлення Червоної армії та супроводжуючих її комуністичних активістів до вірян та їхніх священиків, а також до храмів було на рівні атеїстичної свідомості, якою заперечувалася віра в Бога. Комісар Першої Кінної армії Ісаак Бабель 7 серпня 1920 р. занотував у своєму щоденнику: Жахлива подія – пограбування церкви, дорогоцінні, блискучі ризи розірвані й на підлозі (...) свічки забрані, зламані, гроші вкрадені. Це звірі, які прийшли прийшли грабувати...» [88, с. 168].

Два декрети, зокрема №8 та №9, були прийняті для підтримки безпеки установ, створених Галревкомом та тилowymi частинами Червоної армії. Декрет №8 «Про вилучення зброї, що знаходиться на території Галичини», наказував цивільному населенню здати всю холодну та вогнепальну зброю до окружних полків. Статистичні дані про вилучену зброю мав зберігатися військовим відділом Галревкому. Декрет №9 забороняв продаж та виробництво алкоголю. Порухення декрету кваліфікувалося як контрреволюційна діяльність й переслідувалася революційними трибуналами. Декрет вважав алкогольним напоєм будь-який, що містив понад 1,5% алкоголю [10, с. 236].

Окремими відомствами також видавалися накази та інструкції, важливі для існування населення Східної Галичини. Одним із наказів Департаменту внутрішніх справ було усупільнене все рухоме та нерухоме майно людей, які

покинули Галичину. Третій пункт наказу зазначав: «Усі, включаючи охоронців та сусідів, зобов'язані повідомляти владу про випадки покинутого майна». Пункт 5 погрожував революційним трибуналом та військовими судами тим, хто не погоджувався з цим. Інструкція начальника відділу продовольчого постачання рекомендувала приймати на місцевих зборах резолюції про конфіскацію зерна у багатих селян та перерозподіл його між бідними. Тут владою, зокрема, наголошувалося: «Ми повинні завжди пам'ятати, що кожен, хто виступає проти інтересів бідних, є контрреволюціонером і ворогом будь-якої влади робітничого класу» [10, с. 237].

Найважливішими завданнями Галицького революційного комітету було створення адміністрації, здатної керувати місцевими органами влади та контролювати зміни, що відбувалися. Районним революційним комітетам мали бути надані повноваження на зразок Галревкому. Вони мали складатися з місцевих активістів та комуністів, делегованих зокрема, Центральним комітетом Комуністичної партії Білорусі (ЦК КПБ) та Революційною воєнною радою (РВР) 14-ї армії. Найнижчими адміністративними органами були сільські та міські революційні комітети, що склалися з місцевих активістів не обов'язково з комуністичними поглядами. Вони створювалися після того, як Червона армія займала певну територію [88, с. 171].

Спочатку скликалися організовані мітинги, які починалися з пропагандистської промови. Промова агітатора містила характеристику революції в Росії та Україні як руху бідних селян та робітників та звинувачення «білопольщі», підтримуваної Францією. Останні звинувачувалися у розв'язанні війни з радянськими республіками. Промовець наголошував на непереможності Червоної армії, яка розгромила війська Антона Денікіна, Олександра Колчака та Миколи Юденича, а тепер громить військо польське та закликав до підтримки червоноармійців. На таких мітингах також часто розповсюджувалися листівки під антипольськими гаслами [58, с. 123].

Формування органів місцевої влади відбувалося поспішно. Кандидати на посади мали відповісти на тридцять чотири запитання з анкети відділу внутрішніх справ Галревкому. Вони стосувалися, серед іншого, соціального та

національного походження, попередньої військової служби, характеру професійної, економічної та політичної діяльності на польських землях до вступу Червоної армії, а також можливих репресій за політичну діяльність. Важливо, що жодне з питань не було безпосередньо пов'язане з освітою особи, яка заповнювала анкету. Мало хто з претендентів відповідав очікуванням Галревкому. Сформульовані критерії означали, що ті, хто зрештою був прийнятий на службу не мали відповідних компетенцій і не могли впоратися з сільськими чи міськими органами самоврядування. Про це свідчать чисельні скарги на адресу відділу внутрішніх справ Галревкому на працівників влади, які працювали в органах самоврядування на місцях [10, с. 273].

Відхилення від суворих критеріїв відбору посадових осіб та працівників адміністрації допускалися лише в особливих випадках. Готуючись до створення юридичних відділів у районних та міських органах влади і народних судах, юридичний відділ Галревкому закликав зареєструватися усіх працівників суду, суддів, адвокатів та посадовців, а також студентів-юристів. Кожна з вищеназваних осіб мала задекларувати готовність працювати в новій судовій системі, до юрисдикції якої входили цивільні та кримінальні справи. Злочини контрреволюції, саботаж, шпигунство, спекуляція, державна зрада та злочини, скоєні при виконанні службових обов'язків, залишалися поза сферою діяльності народних судів. Їх розглядали так звані «революційні суди» [88, с. 176].

Особи, які подали заявки на працевлаштування в народні суди, підлягали перевірці. Начальник юридичного відділу вимагав збору інформації про кожного з них, насамперед щодо їхнього ставлення до радянської влади та попереднього членства в політичних і громадських організаціях. Однак Галревком вирішив не включати польських вчителів до керівництва районних відділів народної освіти. Лише у виняткових випадках і лише за згодою ЦК Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ) їм дозволялося працювати в таких відділах. Їх мали очолювати бідні селяни та робітники. І в цьому випадку не звертали увагу на рівень освіченості кандидатів на керівні посади в районних відділах освіти та педагогічний досвід [10, с. 214].

Діяльність структур, якими керував Галревком, зосереджувалася не лише на політичних питаннях. Вони приділяли значну увагу функціонуванню економіки Східної Галичини. Перш за все, йшлося про постачання частин Червоної армії та новоствореного ополчення продовольством і фуражем. Нова адміністрація також прагнула забезпечити місцеве населення продуктами харчування. Найскладнішою проблемою, з якою зіткнувся Галревком, було саме збирання продовольства та забезпечення стабільного постачання на військові склади та безпосередньо до частин ЧА [60, с. 311].

З перших днів серпня 1920 р. продовольчий відділ Галревкому очолив офіцер відділу постачання командування Південно-Західного фронту Д. Кудра. Він був одночасно начальником відділу й повноважним представником відділу постачання фронту. Це свідчить про обсяг завдань, покладених на його відділ та підпорядковані структури. Д. Кудра був хорошим організатором і водночас ідейним комуністом. Хоча його відношення до Східної Галичини було як до тилу Червоної армії, він ставився з повагою до найбідніших сільських жителів. Він наставляв своїх підлеглих, що вони є представниками «робітничо-селянської влади» і не повинні «допускати репресивних дій проти бідних». Він забороняв ображати селян та несправедливо погрожувати їм репресіями. Після ухвалення місцевим режимом резолюції він санкціонував збільшення винагороди для бідноти за збір врожаю з маєтків землевласників та церкви [88, с. 187].

Робота відділу постачання виділялася серед інших галицьких відділів своїм рівнем організації та, як наслідок, ефективністю. Цього було досягнуто шляхом призначення до відділу військових офіцерів постачання, переважно з радянської України. Також було організовано курс для майбутніх працівників із Східної Галичини, які до 10 вересня закінчили сорок дві особи. Незважаючи на ці зусилля Д. Кудри, владі Галицької СРР до кінця свого існування не вистачало позитивних результатів для статистичної звітності в Київ і Москву. Запити Д. Кудри до ЦК КПСГ щодо надання кваліфікованих кадрів для роботи в апараті продовольчої служби залишилися без відповіді. Невелика, апатична галицька комуністична партія не змогла знайти відповідних кандидатів. Також

неможливо було використовувати досвідчених працівників для галицьких кооперативів. Належачи до кооперативних організацій з багатими традиціями, що відзначилися, зокрема, пробудженням та підтримкою національного духу в українському селі, вони під різними приводами уникали будь-якого зв'язку з новою владою [29, с. 12–14].

З метою ефективного використання захоплених поміщицьких земель, 21 серпня Д. Кудра наказав скласти статистичний опис сільськогосподарських угідь. Його цікавила структура маєтків, із зазначенням виду сільськогосподарських культур та очікуваного врожаю. Він мав намір забезпечити не лише безперебійний збір врожаю, а також планував збирати картоплю, овочі та фрукти з монастирських та церковних садів і городів. Фрукти він наказав сушити або переробляти на варення, капусту та огірки квасити, а картоплю переробляти на крохмаль або належним чином зберігати [59, с. 234].

Проблема постачання населення, переважно міст і селищ, продовольством залишалася складною для вирішення. Щоб запобігти явищу масового голоду, за участю продовольчої служби було створено проект карткової системи розподілу продуктів харчування серед цивільного населення. Інструкція Д. Кудли визначала, що всі працівники розумової та фізичної праці в установах та підприємствах, підпорядкованих Галревкому, залежно від їхньої класифікації у відповідній групі, повинні щомісяця отримувати від 22,5 до 30 фунтів хліба, від 5 до 7 фунтів крупи, від 2 до 3 фунтів яєць або м'яса, від 12 до 15 фунтів картоплі, від 1 до 3 фунтів жиру, від 1 до 3 фунтів сушених овочів та від 1 до 1,5 фунта бобових. Щомісячна так звана громадянська норма, призначена для безробітних членів сімей професійно активних осіб та пенсіонерів, містила лише дві позиції: 7,5 фунтів хліба та 5 фунтів картоплі [88, с. 190].

Тим часом, солдат Червоної армії на фронті мав право на щоденний пайок, що складався, серед іншого, з 2 фунтів хліба та півфунта м'яса. Дозволялося перевозити без обмежень лише живу та мертву птицю, свіжі та консервовані овочі, мед та гриби. Зрештою, протягом майже двомісячної

окупації у Східній Галичині було зібрано та розподілено 143 тис. пудів борошна, 25 тис. 500 пудів крупи, 4 тис. 800 пудів м'яса, 3 тис. 200 пудів риби та 70 тис. пудів картоплі. З цієї кількості значна кількість продуктів харчування постачалася Червоній армії: 47% борошна, 45% круп, 52% м'яса, 46,8% риби та 33,5% картоплі [10, с. 239].

Однак спроби Галревкому та його продовольчого відділу зупинити солдатів Червоної армії від самовільного проведення жнив та реквізиції фуражів, що розоряло навіть найкраще керовані поміщицькі маєтки, закінчилися повним провалом. Це супроводжувалося знищенням майна та грабунками цивільного населення. Найбільш вразливими до солдатських зловживань та жорстокості були інтелігенція, буржуазія та заможні селяни, незалежно від національності. Розгул бандитизму також не був приборканий. [88, с. 222].

Червоноармійців також звинувачували у вбивствах та зґвалтуваннях, скоєних в селах та містах Галичини. Ці вчинки мали як політичні, так і кримінальні мотиви. Однак масових ув'язнень та страт не було через брак ресурсів та часу для здійснення терору щодо польських та українських чиновників і політичних активістів. Однак, списки неблагонадійних осіб вже готувалися. Можна припустити, що після окупації Львова Першою кінною армією та розширення й стабілізації апарату полкового командування настав час для впровадження політики репресій проти населення окупованої території. Серед убитих у Східній Галичині в період з липня по вересень 1920 р. переважну більшість склали бійці Червоної армії, включаючи полонених та поранених [Там само].

Зусилля органів ЧА та Галревкому не здобули підтримки галицького населення. Навіть найбільш бідні верстви, які проживали в селах і користувалися частиною врожаю з поміщицьких маєтків, займали вичікувальну позицію. Жоден із правових актів Галревкому не приніс суттєвих змін у матеріальне становище безземельних та малоземельних селян. Перш за все, статус великих землевласників та майбутнє земельної реформи залишалися невизначеними. Однак селяни помітили, що найефективніші дії нової адміністрації досі були

зосереджені на постачання Червоної армії. Слабкість окупаційної влади також проявлялася у відсутності активності з боку Комуністичної партії Східної Галичини. Її лідером залишався В. Затонський. Він як голова Галревкому був переобтяжений службовими обов'язками, а на партійні справи вже не залишалось часу. Спочатку до КПСГ налічувалося 232 члени та 246 кандидатів у члени партії [88, с. 191].

Від початку створення Галревком проявив відверто вороже ставлення до римо-католицької та греко-католицької церков. Випадки наруги над церквами, переслідування священиків та членів релігійних орденів були поширеним явищем. Дії Галревкому нерідко порушували релігійні почуття вірян. Недружнє ставлення комуністичних активістів до інтелігенції, включаючи вчителів, також не знаходило розуміння серед населення. Останні, як і духовенство, були одними з найбільш шанованих представників влади і місцевих громад. Їх шанували за їхню громадську та політичну діяльність та за захист сільських громад від свавілля адміністративних представників. Ситуація на фронтах дедалі більше впливала на швидке падіння і без того крихкої влади Галревкому [10, с. 319].

До цього додалися невдачі більшовиків на польському фронті. Перша кінна армія С. Будьонного була зупинена під Львовом, а невдовзі після цього прибула Друга Кінна армія, що не зупинило відступу усього Південно-Західного фронту ЧА. Майже одночасно з цим до Східної Галичини почали доходити новини про поразку армії М. Тухачевського під Варшавою та її відступ на схід. Зіткнувшись з поразкою більшовиків та перспективою повернення польських державних установ, загони народного ополчення, що комплектувалися переважно з українського та єврейського населення, почали розпадатися. Активність місцевих рекомів та осередків комуністичної партії також знизилася. Серед українського та єврейського населення поширився страх викликаний поверненням польських державних інституцій до Східної Галичини. Це лише частково було пов'язано з відповідальністю за погляди та дії, скоєні під час радянської адміністрації. Найшвидше почали розпадатися

загони міліції. Активність місцевих органів влади помітно зменшилась [10, с. 195].

Галревком відступив на схід разом з 14-ю армією та призупинив свої операції в жовтні 1920 р. Наприкінці жовтня в Америці було створено Ліквідаційну комісію, яка передала кошти Галревкому більшовицькій 14-й армії. Через місяць архіви було передано до Української ради народних комісарів. Переважна більшість керівників Галревкому була вбита між 1933 і 1941 рр. в рамках сталінських чисток. Їхня похмура доля стала своєрідним епілогом до Галицької СРР. Група місцевих комуністичних активістів евакуювалася разом з відступаючими частинами Червоної армії на схід. Більшість оселилася в Українській соціалістичній радянській республіці (УСРР) та була відправлена до трудових таборів або страчена в 1930-х рр. Доля членів Галревкому була не менш драматичною. Серед убитих у 1933–1937 рр. були Володимир Затонський, Михайло Баран, Хведір Конар, Іван Немоловський, Михайло Левицький та інші [88, с. 195].

15 вересня 1920 р. після контрнаступу Війська польського та Армії УНР, переможного завершення Варшавської битви та розгрому 1-ї Кінної армії С. Будьонного в битві під Комаровим Галревком залишив Тернопіль, а 21 вересня Галицька СРР припинила своє існування. Вона не брала участі в переговорах щодо Ризького договору 1921 р. Польський контрнаступ поклав край існуванню Галицької СРР. Державне і партійне керівництво відходило разом із відступаючими частинами Червоної армії. Швидкий наступ частин Війська польського перешкодив вивезенню вагонів, які вже були підготовлені на станціях, з награбованими речами, включаючи сільськогосподарську техніку, промислове обладнання (друкарні й винокурні) та меблі.

Отже, зі створенням маріонеткової Галицької СРР більшовики намагалися утвердитися в Східній Галичині й поширювати свої впливи на Західну Європу. Однак, перемога під Варшавою і поразка більшовиків у війні з Польщею означали поразку цих планів і крах Галицької СРР.

ВИСНОВКИ

У дипломному дослідженні проведено комплексний аналіз впливу українського фактору на перебіг військового протистояння Польщі та більшовицької Росії в 1919–1920 рр. Польсько-українські відносини 1919 р. потрібно розглядати у контексті геополітики Польщі й українських держав, що були проголошені на етнічній території України у досліджуваній період.

Відносини Польщі та ЗУНР розвивалися у руслі польсько-української війни 1918–1919 рр., яка завершилася перемогою Польщі, окупацією території Східної Галичини та передислокацією УГА за Збруч на територію УНР.

Стосунки Польщі з урядом Української держави гетьмана П. Скоропадського поряд із конфронтацією за територію Холмщини, розвивалася також у напрямку створення дипломатичних представництв двох країн.

Проголошена у Харкові Українська соціалістична радянська республіка з 1919 р. опинилася у вирі польсько-більшовицької війни, основні події якої відбувалися на українських землях.

Відносини Польщі і УНР досліджуваного періоду еволюціонували від взаємного протистояння до укладення мирної угоди.

Опинившись в оточенні з півночі – ЧА, з півдня – Добровольчної армії А. Денікіна, уряд Директорії і головний отаман С. Петлюра зробив вибір на користь Польщі. Вже в 1919 р. було започатковано переговорний процес дипломатичних місій УНР і влади Польщі. Представники УНР під тиском обставин і влади Польщі погоджувалися із територіальними втратами з боку України взамін на підтримку і визнання з боку Польщі.

У квітні 1920 р. було укладено польсько-українську Варшавську угоду, яка в польській історіографії називається «Союз Пілсудський–Петлюра». У цьому договорі Ю. Пілсудський висловився за визнання УНР, а С. Петлюру Головним отаманом Армії УНР. У свою чергу С. Петлюра погодився з польськими вимогами і відмовився від Східної Галичини і Західної Волині на користь Польщі. До угоди додавалася таємна військова конвенція, у якій узгоджувалися умови надання мілітарної допомоги УНР.

25 квітня 1920 р. розпочався Київський похід польської і українських армій за визволення території Правобережної України від більшовиків. Вже 7 травня підрозділи ВП і армії УНР маширували по Хрещатику – головній вулиці Києва. Однак, невдовзі швидкий наступ союзних армій завершився швидким відступом під натиском 1-ї Кінної армії С. Будьонного. До того ж населення України не підтримало С. Петлюру, а польські війська взагалі сприймало як окупантів.

У цих умовах більшовицька влада вдалася до створення Галицької соціалістичної радянської республіки (Галицької СРР). Вона проіснувала протягом літа – осені 1920 р. й була невдалою спробою реалізації більшовицької концепції експорту революції в Європу. Початок процесів радянізації Східної Галичини позначився всіма негативними атрибутами як націоналізація, репресії, знищенням інтелігенції тощо. Однак, робота відділу постачання Галревкому виділялася серед інших своїм рівнем організації та ефективністю в забезпеченні місцевого населення продуктами харчування. Це мало привернути так звані народні маси Східної Галичини до радянської влади й сприяти її утвердженню на цій території.

Загалом у дипломні роботі з'ясовано, що український фактор був найважливішим в політиці Польщі та радянської Росії, які намагалися залучити українців до реалізації своїх зовнішньополітичних концепцій й приростити території своїх держав за рахунок етнічних українських земель. До того Україна стала ареною військового протистояння Польщі й більшовицької Росії, на території якої відбувалося найбільше битв в 1919–1920 рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Опубліковані джерела:

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. 2. К. 1994.
2. Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі. Статті і матеріали. Філадельфія-Київ-Вашингтон, 1993.
3. Доценко О. Літопис української революції. Матеріали й документи до історії української революції. 1917–1923. Т. 2. Кн. 5. Львів. 1924. 364 с.
4. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Документи і матеріали, т. 1–5, кн. 1–8. Івано-Франківськ, 2001.
5. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів. К. 1994.
6. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Ч. 1–2. К. 1997.
7. Петлюра С. Статті. К. 1993.
8. Петлюра С. Статті, листи, документи. Т. 2. Нью-Йорк. 1979. 627 с.
9. Петлюра С. Народе Український: вибрані статті, листи, документи. Харків. 1992. 150 с.
10. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: Документи і матеріали. Том 1. Книга 1: (1919–1929) / Відп. ред. М. Кугутяк; Упорядн.: М. Вітенко та ін. Івано-Франківськ. 2012. 600 с.
11. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів (1917–1923 рр.). К. 1966.
12. Українська революція. Документи 1919–1921. – Нью-Йорк, 1984.
13. Шелухін С. Варшавський договір між поляками і Симоном Петлюрою: 21 квітня 1920 року. Прага: Нова Україна, Знання, 1946. 35 с.
14. Kumaniecki K. Odbudowa państwowości polskiej. Najwainiejsze dokumenty 1912 – styczeń 1924. Warszawa–Kraków, 1924.
15. Pierwszy Powszechny Spis Ludności RPP dnia 30 września 1921 roku. URL: <https://pbc.biaman.pl/dlibra/doccontent?id=2280>

16. Polskie dokumenty dyplomatyczne. 1919 czerwiec–grudzień. Red. Sławomir Dębski. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. 2019. URL: <https://www.pism.pl/publikacje/polskie-dokumenty-dyplomatyczne-1919-czerwiec-grudzien>
17. Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów. Warszawa, 1984.
18. Druga Rzeczpospolita. Wybór dokumentów. Warszawa, 1988.

Монографії і статті

19. Алексієвець Л.М. Новітня історія Польщі (1918–1939). К. 2002.
20. Алексієвець Л.М. Польща в 1918–1926 рр.: особливості відродження національної державності, формування суспільно-політичного устрою. Тернопіль. 2006.
21. Баран З. Східна Галичина і союз Пілсудський-Петлюра. *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*. Toruń, 1997. S. 177–190.
22. Бетлій О. Українські землі – територія для колонізації чи порятунку від російської агресії? До історії виникнення українського питання у Польщі (1919–1920 рр.) *Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. Збірник наукових праць / за ред. П. Чернеги*. Київ-Краків: НПУ ім. М. Драгоманова. 2002. С. 56–60.
23. Богун-Чопівська І. Той буремний 1920-й (в Україні та Польщі) *Дзвін*. № 1. 1994. С. 96–99.
24. Великочий В. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр. Івано-Франківськ, 1997. 812 с.
25. Віднянський С. Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми і напрями наукових досліджень в сучасній вітчизняній науці. *Український історичний журнал*. № 2. 2003. С. 39–55.
26. Генік М. Польська політика геноциду та етноциду в Галичині. *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 21–22 листопада 1996 р.* Івано-Франківськ, 1997. С. 184–188.
27. Генік М. Українське питання в політичних концепціях польських правоцентричних партій (1918–1920 рр.). *Галичина*. № 1. 1997. С. 37–44.

- 28.Голубко В. Між війною і миром: будні мешканців Львова у віддзеркаленні львівської періодици 1920 року. *Львів: місто, суспільство, культура*. 2012. Т. 8. Ч. 1. С. 250–271.
- 29.Голубко В. Українсько-польсько-радянська війна 1920 р. і Східна Галичина. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка*. 2000. № 408: Держава і армія. С. 11–21.
- 30.Голубко В., Грицюк В., Кривизюк Л., Лисенко О. Історія війн і військового мистецтва. У трьох томах. Т. 3. Харків. 2020.
- 31.Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння: До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва. 1917–1921 рр. Львів, 1997. 67 с.
- 32.Дерев'янка І. Українсько-польські відносини в 1919–1921 рр. *Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин*. Збірник наукових праць / за ред. П. Чернеги. Київ-Краків: НПУ ім. М. Драгоманова, 2002. С. 63–66.
- 33.Дерев'янка С. Радянсько-польська війна 1920 р. і Галичина в контексті “завоювання капіталу походом”. *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 21–22 листопада 1996 р.* Івано-Франківськ, 1997. С. 223–226.
- 34.Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 рр. К. 1998. 240 с.
- 35.Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. Мюнхен. 1969. 543 с.
- 36.Єременко Т. Симон Петлюра і Юзеф Пілсудський. *У 70-річчя паризької трагедії 1926–1996: Зб. пам'яті Симона Петлюри*. К. 1997. С. 212–217;
- 37.Зашкільняк Л. Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі: сподівання і реалії / Л. Зашкільняк // *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 21–22 листопада 1996 р.* – Івано-Франківськ, 1997. – С. 156–160.

38. Зашкільняк Л., Макаруч С., Чубінський А. Боротьба за західні кордони Польщі в 1918–1921 рр. *Український історичний журнал*. № 6. 1994. С. 140–144.
39. Калакура О. Радянсько-польські відносини і українська полонія (1919–1939 рр.). *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 21–22 листопада 1996 р.* Івано-Франківськ. 1997. С. 200–203.
40. Карпенко О. Ю. Встановлення Радянської влади у Східній Галичині в 1920 р. *Український історичний журнал*. 1957. № 3.
41. Карпенко О. Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні. 1918–1920. Львів. 1964. 256 с.
42. Карпенко О. Ю. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях. *Український історичний журнал*. 1993. № 1.
43. Карпенко О. Ю. Міжнародний імперіалізм – організатор загарбання західноукраїнських земель. *Торжество історичної справедливості*. Львів, 1968;
44. Кедрин І. Паралелі в історії України. Нью-Йорк. 1971. 137с.
45. Киридон А., Троцький Р. Польсько-українські дипломатичні стосунки в 1918–1920 рр. як передумови Варшавської угоди. *Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. Збірник наукових праць / за ред. П. Чернеги*. Київ-Краків. 2002. С. 48–51.
46. Комар В. Л. Армія УНР від еміграції до Другого зимового походу в 1920 – 1921 рр. *Історія та історіографія в Європі*. К. 2016. Вип. 5. С. 69 – 76.
47. Комар В. Л. Військово-політична співпраця Польщі і УНР у 1919–1920 роках. *Українознавчі студії*. 2012–2013. №13–14. С. 137–145.
48. Комар В. Л. Політика Польщі в Східній Європі у 1918–1921 рр. *Велика війна 1914–1918: витоки, характер, наслідки: Монографія / Наукова редакція д.і.н. проф. С.С.Трояна*. К. 2018. С. 441–469.
49. Комар В. Л. Співпраця Польщі і Української Народної Республіки у 20-х роках ХХ століття. *Уманська Старовина*. 2022. Вип. 9. С. 39–48.

50. Комар В. Л. Українське питання в національній політиці міжвоєнної Польщі. *Волинь – 43: міфи і реальність. Збірник наукових праць /* Упорядн. Кучерепа М. М., Шваб А. Г. Луцьк. 219. С. 83–92.
51. Комар В. Л. Юзеф Пілсудський і його соратники в боротьбі за незалежність Польщі напередодні Першої світової війни. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність /* [гол. редкол. Микола Литвин. Львів. 2015. Вип. 26. С. 133–139.
52. Комар В. Л. Політика Польщі щодо українців Галичини (1919–1939 рр.): основні напрямки та етапи. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* Івано-Франківськ. 2001. №5–6 (На пошану професора Олександра Карпенка). С.290–295.
53. Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ. 2011. 360 с.
54. Комар В. Л. Діяльність Павла Шандрука в еміграції у Польщі (1921–1939 рр.) *Вісник Черкаського університету.* Серія «Історичні науки». Черкаси. 2025. №2. С. 98–103. DOI: 10.31651/2076-5908-2025-2-98-103
55. Комар В. Л. Петлюрівська еміграція в прометеївському русі міжвоєнного періоду. *Na drodze do porozumienia. Relacje polsko-ukraińskie w XX i XXI wieku.* Monografia zbiorowa. Pod. red. M. Gibiec i G. Hryciuka. Wrocław. 2025. S. 111–129.
56. Комар В. Л., Журба М. А. Атибільшовицька діяльність Володимира Сальського в 1917–1940 рр. *Уманська Старовина.* 2025. Вип. 13. С. 14–22. DOI: 10.31499/2519-2035.13.2025.343988
57. Котляр Ю. Україна і Польща в контексті повстанської боротьби (1920–1921 рр.). *Україна і Польща в XX столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин.* Збірник наукових праць / за ред. П. Чернеги. Київ-Краків. 2002. С. 61–63.
58. Красівський О. Галичина в першій чверті XX ст.: Проблеми польсько-українських відносин. Львів: Вид-во ЛФУАДУ. 2000. 416 с.
59. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр. Проблеми взаємовідносин. К. :УАДУ. 1998. 302 с.

- 60.Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. К.: ШІЕНД, 2008. 544 с.
- 61.Кулик І. Провал підступних планів іноземного імперіалізму проти радянської України. К. 1953. 104 с.
- 62.Кульчицький С. Проблема кордону між Україною й Польщею в радянській політиці 1919–1921 рр. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. К. 1993. С. 187–199.
- 63.Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів. 1998.
- 64.Литвин М. Польсько-український військовий політичний діалог 1918–1920 років: від збройного конфлікту в Галичині до союзних Варшавських угод. *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*. Toruń. 1997. S. 247–259.
- 65.Липинський В. Повне зібрання творів, архівів, студії. Т. 6. Філадельфія. 1995. 470 с.
- 66.Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т. 1. К. 1994. 554 с.
- 67.Лісевич І. Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р. *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*. Toruń. 1997. S. 81–99.
- 68.Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. Т. 2. Прага, 1943. 234 с.
- 69.Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. К. 1993. 413 с.
- 70.Удовиченко О. Україна у війні за державність: Організація і бойові дії Збройних сил України 1917–1921. Вінніпег. 1954
- 71.Павлюк О. Українсько-польський союз і політика США щодо УНР у 1920 р. *Український історичний журнал*. № 6. 2000. С. 3–16.
- 72.Семенов В. Українська Народна Республіка і Польща 1917–1920. *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*. Toruń, 1997. S. 101–111.
- 73.Симоненко Р. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні. Друга половина 1919 р. – березень 1921 р. К. 1965. 304 с.
- 74.Сливка Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. К. 1973. 252 с.

- 75.Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). К. 1985. 271 с.
- 76.Срібняк І. Петлюра на чолі держави та війська. До питання про польсько-українські взаємини 1919–1920 років. *С. Петлюра та українська національна революція: Зб. праць Другого конкурсу петлюрознавців в Україні*. К. 1995. С. 137–164.
- 77.Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. К. 1999.
- 78.Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Т. 7. Скрантон. 1967. 432 с.
- 79.Сташевський Д. Провал антирадянської політики міжнародного імперіалізму (1917–1924). К. 1957. 135 с.
- 80.Федорчак П. Сучасні вчені про українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. *Галичина*. № 1. 1998. С. 181–182.
- 81.Чалий В. Українська держава 1917–1920 рр. як суб'єкт міжнародного права *Нова політика*. № 1. 1996. С. 35–41.
- 82.Штарський М. Юзеф Пілсудський. Факти і міфи. *Український історичний журнал*. № 4. 1992. С. 181–182.
- 83.Шульгін О. Без території: Ідеологія та чин уряду УНР на чужині. Париж. 1934. 251 с.
- 84.Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918–1923 рр. Філадельфія, 1956. 182 с.
- 85.Dabkowski T. Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923. Warszawa-PAN. 1985. 326 s.
- 86.Darski J. Ukraina. Historia współczesności, konflikty narodów. Warszawa. 1993.
- 87.Koko E. Sojusz Piłsudski-Petlura w polskiej historiografii. *Warszawskie zeszyty ukraïnozawcze*. Spotkania polsko-ukrainskie. Warszawa. 1996. S. 305–314.
- 88.Klimecki M. Galicyjska Socjalistyczna Republika Rad. Okupacja Małopolski (Galicji) Wschodniej przez Armię Czerwoną w 1920 roku. Toruń. 2006.
- 89.Klimecki M. Lwów. W obronie miasta i południowo-wschodniej granicy 1918–1920 i 1939 r. *Niepodległość i Pamięć*. 2006. Nr 6. S. 39–65.

90. Klimecki M. Społeczeństwo Lwowa podczas wojny polsko-radzieckiej 1920 roku. Od armii komputowej do narodowej II. *Dzieje militarne Polski i jej wschodnich sąsiadów od XVI do XX wieku*. Red. M. Krotofil, A. Smoliński. Toruń. 2005. S. 217–230.
91. Klimecki M. Warszawa Okupacja Małopolski Wschodniej przez Armię Czerwoną latem 1920 r. URL: https://pcr.uwb.edu.pl/ZNMW/files/ZNMW_2005_18_009.pdf
92. Komar V. Wojna polsko-bolszewicka i Ukraina w latach dwudziestych XX w. *1920 rok – wojna światów. Studia przypadków w stulecie bitwy warszawskiej*. Monografia naukowa pod. red. E. Kowalczyk, K. Rokicki. Warszawa. 2021. S. 17–37.
93. Komar V., Lyzen Y., Soliar I. The Entente's second inter-union mission under the chairmanship of Joseph Barthelme (February 20 – march 3, 1919). *Codrul Cosminului*. XXVII. 2021. №2. pp. 331–354. URL: <https://doi.org/10.4316/CC.2021.02.002>
94. Lewandowski K. Stosunki polsko-czechosłowackie w latach 1918–1939. *Przyjaznie i antagonizmy. Stosunki Polski z państwami sąsiednimi w latach 1918–1939*. Wrocław. 1977.
95. Wysocki W. J. Zadwórze 1920. Warszawa. 2020.
96. Wyszczelski L. Powstanie i rozwój Wojska Polskiego w latach 1918–1921. *Słupskie Studia Historyczne*. 2007. Nr 13. S. 21–38.
97. Zaskilniak L. Stosunki polsko-ukraińskie w XX wieku : analiza i interpretacja. *Polska-Niemcy-Ukraina w Europie*. Rzeszów. 1996. S. 187–202.
98. Zurawski vel Grajewski P. - P. Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/19009/file.pdf>